

PRIKAZI

Alan Barnard, *Povijest i teorija antropologije*, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb 2011., 376 str.

Nevelika kulturnoantropološka literatura na hrvatskom jeziku odnedavno je bogatija za jedan značajan prijevod. *Povijest i teorija antropologije* (2000) Alana Barnarda sustavan je prikaz kompleksnog tijeka i mijena antropološke misli. Uz neizostavno naznačavanje starih terminoloških prijevora na okvirnoj angloameričko-europskoj osi (socijalna/kulturna antropologija ili etnologija), u uvodnom se poglavlju ističe mogućnost različitih pristupa povijesti antropološke teorije (kao slijedu događaja, vremenskih stadija, sustavu ideja, nacionalnim tradicijama ili "nadi u program") te iznose neka od važnih metodoloških i epistemoloških pitanja discipline. To je ujedno težište autorove diferencijacije teorijskih perspektiva iz čije dvojake orijentacije uvelike proizlazi i sama struktura knjige – dok pripadnošću dijakronijskom, sinkronijskom ili interaktivnom okviru ukazuje na dinamičku narav teorije, naglaskom na društvu ili kulturi određuje njeno, uvjetno rečeno, predmetno polazište. Ipak, sklonost i potreba za takvom retrospektivnom sistematizacijom razlog je nikada posve udobnom smještanju u ovaj klasifikacijski dvosjed, što je prepoznato i istaknuto od strane autora u preciznom i operabilnom, ali dovoljno odmjerenom prikazu antropološke teorije i njezinih istaknutih nositelja u narednih devet poglavlja.

Povijesni pregled započinje teorijskim prethodnicima disciplinarnog utemeljenja antropologije u kasnom 19. stoljeću. Za glavne referentne točke raznorodnog podrijetla antropološke misli, u začecima potpuno zaokupljene pitanjima početka, smjera i granica čovjeka, autor odabire pravno-filozofski koncept "društvenog ugovora", nastalog kao prosvjetiteljsko objašnjenje konceptualnog odvajanja prirodnog od društvenog stanja, te sraz monogenističkog i poligenističkog odgovora o biološkom podrijetlu ljudske vrste. Sličnim se preokupacijama bavila i još nediferencirana sociološka tradicija, čime su na samom početku pojašnjeni uvjeti njihovih čestih naknadnih interferiranja. Ukazujući na klasične teorije o srodstvu i nazivlju (Tylor) te razvoju religije (Frazer), koje u prosvjetiteljskom pojmu napretka te ideji o temeljnoj uređenosti svijeta i života nalaze svoje čvrsto uporište, autor treće poglavlje posvećuje britanskom evolucionizmu – prvoj koherentnoj antropološkoj perspektivi. Uz univerzalni i multilinearni evolucionizam, kao korektivne verzije njegovog unilinearnog oblika, osvrće se i na recentniju pojavu neodarvinističkih teorija koje enigme kulture nastoje reducirati rigidnim biološkim aparatom.

Razdoblje oglednih dijakronijskih perspektiva u četvrtom je poglavlju zaokruženo pregledom njemačko-austrijskih difuzionističkih teorija (Ratzel, Frobenius, Graebner), američkih teorija kulturnih areala s početka 20. stoljeća (Wissler, Kroeber) te današnje regionalne komparacije kao njihovog djelomičnog baštini-ka. Iako difuzionizam, karakteriziran idejom o temeljnoj neinventivnosti i tran-

smisijskoj naravi širenja kulturnih značajki, vidi kao logički suprotstavljen evolucionizmu, autor ukazuje na njihovu svojevrsnu komplementarnost, implicirajući kako hermetičnost misli koja bi pretendirala na teorijsku samodostatnost nikada nije u potpunosti moguća. Takva međusobna uvjetovanost teorijskih perspektiva posebno dolazi do izražaja u nastavku knjige, počevši od sljedeća dva poglavlja kojima je, uz rastuću preokupaciju sinkronijskom i interakcijskom dimenzijom, naznačen vrhunac interesa za društvo, različito izraslog iz spomenutih zasada francuske sociološke misli (Durkheim, Mauss). Funkcionalizam i njegova strukturalna inačica, u središtu europske scene tijekom prve polovice 20. stoljeća, predstavljene su kroz život i rad B. Malinowskog i A. R. Radcliffe-Browna. Pored vrlo utjecajnih teorijskih doprinosa, prvenstveno metode terenskoga rada prvog te na "organičkoj analogiji" utemeljene potrage za funkcionalnim strukturama potonjeg, autor obojicu ističe i zbog globalnog akademskog utemeljenja discipline.

Iako otvoreno skeptičan prema čvrstim međusobnim poveznicama, u šestom poglavlju ujedinjuje nekoliko različitih teorija na temelju zajedničkog interesa prema društvenom značaju individue te povezanim akcijskim i procesualnim aspektima. Uz transakcionalizam (Barth) i Manchestersku školu (Gluckman), marksistički pristupi razvijeni u Francuskoj 1960-ih zasigurno imaju vremenski i tematski najširi raspon teorijskih srodnika – od evolucionizma, preko funkcionalizma, strukturalizma i kulturne ekologije do današnjih teorija globalizacije i postkolonijalizma, nerijetko šireći predmet analize i izvan područja klase. U nastojanju da praktično razjasni odnose navedenih pristupa, autor zaključuje najmanje koherentno poglavlje trima etnografskim raspravama (Friedman/Leach, Wilmsen/Lee, Obeyesekere/Sahlins).

Sedmo nas poglavlje vraća na početak stoljeća s druge strane Atlantika gdje se ističe snažna orijentiranost prema kulturi te paralelni razvoj nekoliko oblika kulturnog relativizma na čelu s Franzom Boasom. Uz različite načine na koje su mahom predstavnice "škole kulture i osobnosti" (Benedict, Mead) te pobornici "Sapir-Whorfove hipoteze" razvijali tezu o temeljnoj nesumjerljivosti kultura, autor navodi i antirelativističke argumente o odnosu "primitivne" i "racionalne" misli (Lévi-Bruhl). Dok je u SAD-u teorijski splet kognitivne antropologije i strukturalne lingvistike bio pretežno relativistički intoniran (Pike), francuski je model prisvajanja strukturalističke misli na specifičan način apostrofirao univerzalizam u djelu Claudea Lévi-Straussa, kojemu je u potpunosti posvećeno naredno poglavlje. Pod snažnim utjecajem lingvističke teorije Ferdinanda de Saussurea, Lévi-Strauss nastoji iznaći ne samo društveni već prvenstveno idejni obrazac ljudske misli, ističući red i binarnu logiku u deduktivnoj analizi sustava srodstva, totemizma i mitova.

Dok su strukturalističke postavke već neizravno propitivane akcijskim i procesualno usmjerenim teorijama, autor smatra kako istinski izazov predstavlja tek poststrukturalistička "nevoljkost da se prihvati distinkcija subjekta i objekta" (str. 223), u antropologiju prisvojena iz širokog područja društvenih i humanističkih znanosti. Uz kratak osvrt na osnovne teze Derridaa, Althussera i Lacana, detaljnije se pristupa teorijama Pierrea Bourdieua i Michela Foucaulta čija je središnja preokupacija odnosima moći ukratko razjašnjena temeljnim pojmovima *habitus* i *dispozicije*, odnosno *diskursa* kao glavne scene odnosa moći i znanja. Pitanje usko

vezano uz moć, ono *reprezentacije*, dotaknuto je putem analize feminističke antropologije Henriette Moore koja glavnim teorijskim interesom područja određuje pristupanje ideji roda kao "strukturirajućem načelu u ljudskome društvu" (str. 230), posebno propitujući privilegiranje dvostruko problematične pozicije žena kao etnografkinja žena. Kratak ekskurs na kraju poglavlja učinjen je osvrtom na radove dvoje teoretičara (Bateson i Douglas) teško smjestivih u ijednu od navedenih teorijskih ladica.

Ako bi se, prema kanonskom djelu antropološkog postmodernizma *Writing Culture* (1986), prethodno poglavlje moglo odrediti kao više političko, posljednje je posvećeno onom poetičkom nove etnografije. Kako autor navodi, nakon interpretativnog pristupa E. E. Evans-Pritcharda, Clifford Geertz je taj koji interpretativizmu priskrbljuje ozbiljan teorijski sufiks (str. 256). Uz njihove utemeljujuće metafore tekstualnosti i prevođenja kulture, postmoderni projekt napreduje ka propitivanju etnografskog autoriteta kroz refleksivistička promišljanja (kolektivnog) sebstva i teorije, dekonstruirajući odnose promatrača i promatranog te primjenjujući književne metode na tekst kulture koji više nije analogija jezika, već jezik sam. Povratak "radikalnom epistemološkom relativizmu" (Spiro, str. 163) koji odbacuje mogućnost "istinitog govora" o kulturi ohrabruje i nove narativne strategije različitih oblika eksperimentalne etnografije. Implicitno se priklanjajući kritici takvog radikalnog postmodernizma (Gellner), autor zaključuje isticanjem mješovitih teorijskih pristupa interpretativističkog "mekog postmodernizma" kao najrazboritijeg puta (str. 273), pri čemu ne isključuje promišljeno utjecanje najvrjednijim doprinosima modernih teorija.

Dok upuštanje u pothvat ovakvog opsega samo po sebi zaslužuje priznanje, ovo konkretno ostvarenje pohvalno je zbog iznimno detaljnog i informativnog, a ujedno višeslojnog, razumljivog i kompaktnog teksta koji uspijeva dati jednu suverenu verziju povijesti antropološke teorije. Prijedlozi literature iza svakog poglavlja te kratki pojmovnik na kraju knjige praktični su dodaci za svakoga tko se želi detaljnije upustiti u istraživanje pojedinog područja.

Iako ovim djelom autor svjesno i neskriveno oprimjeruje kako se svaka refleksija najviše bori sa spektrom sadašnjega trenutka, važno je primijetiti da uzbudljivoj sadašnjosti pristupa s određenom strepnjom u izbore nadolazećih antropologa, gotovo zaboravljajući kako je riječ o vrlo kreativnoj disciplini gdje strateški kompromis nikada ne rađa posebno zanimljivim plodom. Konačno, hrabri izbori čine cijeli sadržaj Barnardova djela.

Ivana Družetić

A Companion to the Anthropology of the Body and Embodiment, Frances E. Mascia-Lees, ur.,
Wiley-Blackwell Publishing Ltd., Singapore 2011., 529 str.

Knjiga *A Companion to the Anthropology of the Body and Embodiment*, treće uredničko ostvarenje renomirane antropologinje Frances E. Mascia-Lees, pokušaj je antropološkog premošćivanja kartezijanskog naslijeđa oponiranja uma i tijela konceptom "misaonog tijela". Kao što urednica naglašava u kratkom uvodu, koncept utjelovljenja označio je metodološko-epistemološki pomak unutar relativno mlade poddiscipline – antropologije tijela, omogućivši preuokviravanje čitavog niza relevantnih antropoloških tema i koncepata. Enciklopedijska organizacija dvadeset i devet izvornih radova okupljenih u knjizi odraz je te potentnosti, koja rezultira nesvodljivošću jednog primijenjenog koncepta utjelovljenja na drugi. S obzirom na tu organizacijsko-sadržajnu specifičnost, prikaz radova koji slijedi zamišljen je kao njihovo grupiranje vođeno osobnom logikom.

Andrew J. Strathern i Pamela J. Stewart ukazuju na povezanost utjelovljenja i individualnosti na primjeru umješteno-utjelovljenih praksi koje su podložne improvizaciji, dok semiotička analiza praksi tjelesnih modifikacija Indijanaca Kayapo Terencea Turnera ukazuje na konstitutivnu ulogu koju tjelesnost ima u strukturiranju svih razina njihovog društvenog života. Margo DeMello nas vraća antropologiji bliskoga prikazom načina na koje su zapadnjačke prakse modifikiranja ljudskih i životinjskih tijela pridonijele kulturnom podčinjavanju potonjih. Rad Toma Boellstorffa, također kritički obojen, nudi poimanje virtualnog utjelovljenja kao onog koje se opire konceptu bivanja-u-(jednom)-svijetu umnogostručivanjem mjesta i društvenosti, dok etnografsko istraživanje *online* vijesti Dominica Boyera rezultira tezom da je Foucaultov koncept biomoći, iako nesvjesno, od samih početaka protkan "kiberpolitičnošću". Natasha Myers i Joe Dumit uvode koncept međutjelovljenja kako bi zahvatili domenu haptičke kreativnosti koja se javlja međudjelovanjem eksperimentalnih znanstvenika i njihovih tehnologija.

Autoetnografija Rogera N. Lancastera i etnografsko istraživanje indonežanskih Tomboia Evelyn Blackwood nude doprinos razumijevanju konstrukcije transrodnih subjektiviteta kroz utjelovljene prakse i emocije. Mascia-Lees pristupa pokretu *Arts and Crafts* u SAD-u kao osjetilno pobuđujućem estetskom utjelovljenju specifične filozofije svakodnevice, dok David Howes prikazuje paradigmatičke smjene koje su rezultirale konstituiranjem antropologije osjetila, čija usmjerenost na "multiosjetilnost" prokazuje povijesnu konstruiranost osjetilnog aparata. Emily McDonald koristi metaforu "momenta" kako bi zahvatila utjelovljeno iskustvo transnacionalnog kretanja kao specifičnog načina bivanja-u-svijetu, a P. David Howe autoetnografski propituje suproizvodnju discipliniranog tijela atletičara s invaliditetom i okoliša u kojem se kreće.

Tematizirajući emocionalnu involviranost kao ključnu komponentu neoliberalizma, Carla Freeman uobličuje tezu da afektivno poduzetništvo na Barbadosu sustavno mijenja rodne subjektivitete, a Ana Yolanda Ramos-Zayas nudi analizu utjelovljenog racijaliziranog afekta kojim latinoamerička mladež u SAD-u odgo-

vara na potrebe neoliberalnog tržišta. Didier Fassin analizira proces racijalizacije tijela te ga umješta u širi društveno-povijesni proces utjelovljenja rase i rasnog sjećanja, dok analiza prijenosa utjelovljenih sjećanja na Holokaust Carol A. Kidron nudi depatologizirani pristup življenom iskustvu genocida uopće.

Dok Rocio Magana odmiče od uvriježenih biopolitičkih modela problematizirajući paradoks uspostave meksičkog državnog autoriteta prisvajanjem mrtvih tijela (dis)lociranih na sjevernoj državnoj granici, nekoliko autora teorijski iscrta-va svoje radove upravo kroz prizmu biopolitike. Tako se Janice Boddy osvrće na strategije kojima je britanska kolonijalna vlast u Sudanu pokušala ukinuti prakse ženskog obrezivanja u svrhu povećanja radno sposobne populacije, a Lynn M. Morgan pokazuje da računalno posredovani fetalni imaginarij, kao odraz šireg (bio)političkog konteksta, sustavno mijenja javni i teorijski fetalni diskurs. Michele Rivkin-Fish zahvaća procese instrumentalizacije ženskog reproduktivnog tijela u postsocijalističkoj Rusiji, kojima ono postaje utjelovljenjem dvaju susljed-nih političkih režima i sukobljenih pokušaja uspostave autoriteta nad reproduk-tivnim praksama.

Velik broj radova u knjizi iscrta-va socio-kulturne odgovore na biomedicinsku i molekularnu instrumentalizaciju "patološki" promijenjenih, mrtvih ili eksperimen-talnih tijela, nužno obremenjenu korporativnim kapitalizmom i etičkim dile-mama. Na tom tragu, Nora L. Jones se zalaže za transformaciju područja bioetike pristupom "tijelu kao pacijentu", a Lesley Sharp propituje moralne parametre znanstvenog imaginarija hibridnih tijela nastalih ksenotransplantacijom. Jean E. Jakson uobličuje tezu da paradigmat- ska smjena u medicini boli nije popraćena adekvatnim kulturnim odgovorom zbog njegove ukotv- ljenosti u diskursu zasnovanom na opoziciji uma i tijela, dok Annemarie Mol ukazuje na manjkavosti laboratorijskog diskursa u zahvaćanju kontekstualnih sposobnosti kušanja kao osobina tijela-u-praksi. Thomas Csordas oprimjeruje svoje poimanje utjelovljenja kao "kolebljivog metodološkog polja" (str. 137.) trima biomedicinskom diskursu nevidljivim bolestima, a etnografije koje potpisuju Emily Yates-Doerr i Margaret Lock se osvrću na transformativne učinke utjelovljenja globalnog epigenetičkog diskursa na sustave srodstva u Gvatemali i SAD-u. Nancy Scheper-Hughes po- kazuje kako povećani, većinom ilegalan, protok dijelova depersonaliziranih tijela osvještava ljubav za tijelo (*body-love*), usađen osjećaj poštovanja prema integritetu ljudskog tijela, dok etnografsko istraživanje koje su Emily Wentzell i Marcia C. Inhorn provele u Meksiku i na Bliskom istoku pokazuje da većina muškaraca su- očenih sa erektilnom disfunkcijom i neplodnošću koristi medicinske tehnologije kako bi utjelovili muškost koja odudara od kulturnih stereotipa.

Knjiga *A Companion to the Anthropology of the Body and Embodiment* predstavl- ja prekretnicu u promišljanju *specifičnih* tijela i njihovih načina bivanja-u-svijetu, osvještavajući istovremeno potrebu za novim modusima istraživanja i etnograf- skog pisanja, koji postaju umješteno-utjelovljene prakse *per se*.

Mirna Tkalčić Simetić

Mesta Evrope: mitovi i granice, Stella Gervas i François Rosset, ur., Biblioteka XX vek. Knjižara Krug, Beograd 2010., 323 str.

Stella Gervas i François Rosset urednički su dvojac koji je priredio zbornik radova *Mesta Evrope* pokušavajući kroz njega progovoriti o odnosu mjesta kao fizičkog prostora i kategorije sjećanja. Naznačivši tom vezom neizbježnost senzibiliteta vezanog uz politički, kulturni i ekonomski kontekst prostora, Gervas i Rosset pokazali su kako u tri, samo naizgled odvojena, dijela zborničke cjeline postoji mogućnost isprepletanja fenomena mjesta, "međumjesta" i njihove "spojnice" – mita. Trima navedenim cjelinama prethodi tekst Pascala Dethurensa, "Evropa, mesto-fantazam. Mit o Evropi u istoriji umetnosti", u kojem se autor bavi načinima prikazivanja Evrope u književnim i likovnim djelima umjetnika, tragajući istodobno za onim što naziva "mjestom smisla". Polazeći od antičke ikonografije mita o ženi – Europi, Dethurens bilježi razvoj konceptualizacije ideje te lika Evrope u umjetnosti. Preko razdoblja srednjega vijeka, u kojem se Evropu određuje metafizičkim i religijskim gledištima, do ovovjekovne materijalizacije Evrope u prostorno/zemljopisnoj/političkoj izvedbi, Dethurens nudi zanimljivu retrospekciju i dekonstrukciju stereotipa o tome što je Evropa predstavljala umjetnosti.

"Polovi i žarišta (Principia)" naslov je prve cjeline zbornika čiji se fokus usmjeruje ka pregledu razvoja "znanosti" u kojem je primjetno isticanje koncepta Evrope kao *književne republike* ili "ideala o slobodnoj i nepristranoj saradnji među humanistima i eruditama svih vrsta, iz svih zemalja ili društvenih klasa". U ovoj cjelini intrigira poglavlje Bertranda Lévyja koji spretno nastavlja s tematiziranjem Evrope kao prostora slobode, pokazujući kako je konceptualiziranje gradskih trgova i uopće gradskih prostora dio narativa o konstituiranju europskosti, težeći pri tome razlučiti pojmove "upisivanja značenja" i "sjećanja" u prostor od pojedinih prostornih fragmentacija. Uskladivši svoju misao s onom francuskog antropologa Marca Augéa, Bertrand Lévy predlaže četiri nezaobilazna obilježja toga središnjeg gradskog prostora: "da bude istorijsko, da bude identitetsko, da bude relaciono, da nosi simbolički smisao" (str. 90). Slučaj trga kao reprezentativne točke svakog europskog grada posebno je zanimljiv ako se njegov nastanak i vrijednost sagledaju kao spoj ograničavanja prostora, s jedne, i težnje k beskrajnom, s druge strane, kao mjesto na kojem se svaki put iznova stječu politički, vjerski i, ponajprije, svi građanski aspekti ljudskoga življenja.

I druga zbornička cjelina, naslovljena "Teritoriji i granice (Limites)", dotiče se također prostora, no ovaj put tako da se njime ispisuju granice Evrope. U tom se dijelu autori bave Evropom kao izvedbom političkog projekta s nužnim pozivanjem na "prostornost" pri određenju vlastitog identiteta. U toj cjelini okupljeni tekstovi prožeti su idejom o koherentnosti europskog teritorija u odnosu na ostale kontinente. Kontrastirajući Istok i Zapad te Sjever i Jug očigledna je europska različitost i, ponajprije, europski identitet koji je iznjedren posredstvom naglašavanja razlike. Kompleksnost ideje "europskog" pokazana je i na primjeru lingvističke konstrukcije prostora kroz povijesni prikaz upotrebe termina "centar" i "periferija" u francuskom i ruskom jeziku (Inkova). Između imaginarne i

realne Europe određivanje teritorijalnih limesa predstavljalo je problem, kako u kulturnom kontekstu, tako i u onom političkom. Tekst Stelle Ghervas koji razlaže slučaj urbanističkog europeiziranja Odeze kao vizije idealnog europskog grada i prati imagološko postavljanje Odeze u djelima Puškina i Balzaca, uspješno priziva jednu urbanističku konkretizaciju kao predložak za tumačenje europskog arhitektonskog mita. Kako navodi Ghervas, Odesa je predstavljala “idealizovano mesto, i bilo je zemlja iz snova tokom celog XIX veka” (str. 142).

Posljednji dio zbornika, u trećoj cjelini naslovljenoj “Istorijsko nasleđe i mesta sećanja (Exempla)”, upućuje na višedimenzionalnost definiranja europskog kontinenta u kolektivnom sjećanju, ponajviše se zadržavajući na mitskim i ostalim kulturnim odrednicama neodvojivim od političkog obzora unutar kojeg se ostvaruju. Imaginacija kombinirana sa sjećanjem istaknuta je kao neodvojivi segment tvorbe mjesta, nužno upisan u mjesto, čime se europski teritorij u geografskom kontekstu zamjenjuje mentalnom kartom. U uvodnom će dijelu te cjeline urednici Ghervas i Rosset izdvojiti specifičnost povijesnih zbivanja u kojima su “velike ljudske tragedije, posebno dva svetska rata, totalitarizmi, genocid nad Jevrejima i kolonijalni ratovi imali *a posteriori* ulogu u promeni evropske svesti” (str. 211). Kako će autori primijetiti, to je posebno vidljivo kad se kolektivno sjećanje sagleda u kontekstu kontinuiranog prisjećanja na zatiranje onih humanističkih vrijednosti kojima Europa danas teži. Posljednji tekst u zborniku autorskog para Ghervas i Sigrist naslovljen je “Evropsko sećanje u vreme ‘paradigme žrtve’”, a počiva na začudnosti uočene kulturne prakse koja današnju Europu gradi i zazi-va re-mitologizacijom već postojećih mjesta sjećanja. Prihvatajući Europsku uniju kao konstruirani projekt u kojemu se nadilaze razlikovne osobine nacionalnih identiteta, autori uočavaju kompleksnost termina “mjesta sjećanja” i upisuju ih u ideju zajedničkog europskog sjećanja. Zasluge za kolektivno sjećanje i kontinuirano sjećanje na sve žrtve na mjestima Europe pripisuju se ponajviše civilnom društvu koje je neosporno ustrajalo na tome sve do današnjih dana. No, ono što spomenuto sjećanje čini mitom jest ujedno i njegovo zazivanje u kontekstu nacionalnog ponosa te, s druge strane, nacionalnog srama (posebice vezanog za povijesne epizode totalitarističkih režima). Suprotstavljajući Rusiju čitavoj ostaloj “prisjećajućoj” Europi, Ghervas i Sigrist uspostavile su bitno mjesto razlike u konceptualizaciji kolektivnih mjesta sjećanja. Napetost razlike grade u tezi o dvama pristupima konceptualizacije mjesta sjećanja, pokazujući kako je Rusija oblikovala kolektivno pamćenje na mjestima sjećanja kao mjestima slavljenja nacionalnih heroja, njihovih pobjeda i herojstava, nasuprot europskoj praksi oblikovanja “mjesta sjećanja” kao mjesta komemoracije žrtava. Upravo je ta razlika pokazatelj kompleksnosti legitimizacije “mjesta sjećanja”, osjetljiva točka prijepora, posebice stoga što se, kako govore Ghervas i Sigrist, politički zahtjev multikulturne Europe prepoznaje i u promociji zajedničkih europskih vrijednosti, pa tako i oko promišljanja kolektivnih povijesti.

Zbornik *Mesta Evrope* okuplja radove nekolicine europskih intelektualaca koji daju zanimljiv uvid u kompleksne procese upisivanja “mjesta” na prostoru Europe. Ovaj pregled umjetnosti, književnosti, geografije, politike građenja ideje o Europi neosporno je jedinstven pregled europske kulturne stvarnosti koji svojim obuhvatom nadilazi nacionalne okvire, no uvijek se spretno vraća na pri-

mjere istih, promatrajući Europu kao jedinstven kulturni kontinent prisiljen da se uvijek ispisuje i propituje kroz svoje teritorijalne granice. Vrijednost zbornika je upravo u toj dvoznačnosti odnosa cjeline i dijelova koji čine Europu i "mjesta Europe", ne samo zato jer se njome opisuju beskrajni primjeri kroz koje se Europa definira kao zbir različitosti, već i zato što se ovim tekstovima ispisuju tragovi dugotrajnog oblikovanja ideje o europskoj kulturnoj jedinstvenosti i posebnosti.

Alja Gudžević

Ljudska prava žena, Razvoj na međunarodnoj i nacionalnoj razini 30 godina nakon usvajanja Konvencije UN-a o uklanjanju svih oblika diskriminacije žena, Ivana Radačić i Jelka Vince Pallua, ur., Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Ured za ravnopravnost spolova Vlade RH, Zagreb 2011., 360 str.

Diskriminacija žena globalni je problem i, unatoč postojanju međunarodnih i nacionalnih pravnih instrumenata, prisutna je u gotovo svim društvima. Hrvatska spada u red zemalja koje su svojom pravnom regulativom i institucionalnim mehanizmima učinile iskorak u postizanju rodne ravnopravnosti pa tako u nas, osim ravnopravnosti spolova kao ustavne vrednote, postoji i Zakon o ravnopravnosti spolova i niz institucionalnih mehanizama koji bi trebali osigurati i stvarno provođenje ravnopravnosti, poput Pravobraniteljstva za ravnopravnost spolova, Vladinog ureda za ravnopravnost spolova, Koordinacije za ravnopravnost spolova u tijelima državne uprave. K tomu, Hrvatska je potpisnica Konvencije UN-a o uklanjanju svih oblika diskriminacije žena, usvojene 1979. godine, a kod nas na snazi od 1991. godine.

Demokratska društva štite ljudska prava, a ona svoj temelj grade na načelu jednakosti i zabrane diskriminacije. Unatoč tomu, u stvarnome je životu Hrvatska daleko od oživotvorenja ravnopravnosti žena i muškaraca, ljudska prava žena krše se na različite načine.

Konvencija UN-a definira diskriminaciju žena "kao svaku razliku, isključenje ili ograničenje učinjeno na osnovi spola kojemu je posljedica ili svrha ugrožavanje ili onemogućavanje priznanja, uživanja ili korištenja ljudskih prava i osnovnih sloboda u političkom, gospodarskom, društvenom, kulturnom, građanskom ili drugom području na osnovi ravnopravnosti muškaraca i žena, obrazovnom, ekonomskom, socijalnom, kulturnom, građanskom i svakom drugom području života".

Najočitiji primjeri kršenja ženskih prava su u slučajevima obiteljskoga i seksualnog nasilja kao i reproduktivnih i seksualnih prava. Valja naglasiti da diskriminacija u većini demokratskih zemalja neće biti izravna već neizravna. Tu neizravnu mnogi će teško prepoznati i osvijestiti, jer je temeljena na nizu predr-

suda i stereotipa ugrađenih u kulturu i društvene vrijednosti pa će upravo zbog toga žene teže naći zaposlenje, ili ostvariti pravo na pristup socijalnim uslugama, a dodatno je zabrinjavajuće što se pronosi kroz obrazovanje i znanost.

Ovaj je zbornik nastao godinu dana nakon istoimene konferencije koju je Institut Ivo Pilar organizirao u suradnji sa Uredom za ravnopravnost spolova Vlade Republike Hrvatske 27. i 28. svibnja 2010. godine u Zagrebu, u okviru znanstvenih susreta *Annales Pilar*. Konferencija je imala međunarodni karakter pa su u zborniku, osim hrvatskih autorica i autora, objavljeni radovi autorica iz Bosne i Hercegovine, Nizozemske i Velike Britanije. Raznolikosti pristupa u propitivanju stanja ljudskih prava žena na nacionalnoj i međunarodnoj razini pridonosi i različitost autora koji ne dolaze isključivo iz znanstvenog okruženja, već i iz organizacija civilnoga društva koje se bave promicanjem i zaštitom ženskih ljudskih prava.

Struktura zbornika slijedi strukturu konferencije pa su radovi podijeljeni u sedam tematskih cjelina. Prvi tematski blok "Razvoj ljudskih prava žena i rodne ravnopravnosti" donosi dva rada. Helena Štimac Radin piše o izvještavanju Republike Hrvatske o primjeni Konvencije UN-a o ukidanju svih oblika diskriminacije žena, dok Ivana Radačić analizira praksu Europskog suda za ljudska prava u zaštiti ljudskih prava žena. Drugi blok "Ženska ljudska prava i religijske zajednice" donosi tri teksta. O pravima žena u židovskom braku piše Judith Frishman, Jadranka Rebeka Anić problematizira rodne predrasude u kršćanstvu, dok Zilka Spahić-Šiljak u svome radu analizira odnos islama prema ženskom dostojanstvu, rodne teorije u islamu te prakse stavljanja rezervi na UN-ovu Konvenciju o ukidanju svih oblika diskriminacije prema ženama u muslimanskim zemljama. U trećem dijelu zbornika "Rodni stereotipi, predrasude i diskriminacija" okupljeni su radovi Nadežde Čačinović o stereotipima u filozofskoj tradiciji, Smiljane Leinert Novosel koja pak analizira empirijsko istraživanje iz 2009. godine o percepciji građana o rodnoj diskriminaciji u politici i Sanje Sarnavke koja razmatra aspekte rodne ravnopravnosti u emisiji "Otvoreno" Hrvatske televizije. Sljedeći je tematski blok posvećen ženama i visokom obrazovanju. U njemu je objavljen tekst Jelke Vince Pallua u kojemu autorica analizira diskriminaciju žena unutar sustava visokoga obrazovanja, poentirajući da bez jednakosti prava na obrazovanje nema niti unaprjeđenja položaja žena u drugim segmentima života. Biljana Kašić propituje mogućnosti feminističke kritike i subverzivnost ženskih studija unutar institucionalnog visokog obrazovanja, dok liječnica Elizabeth Poskitt iz Velike Britanije predstavlja rad udruge *Međunarodna federacija visokoobrazovanih žena*. Peto je poglavlje posvećeno pravima žena u sferi rada i socijalne skrbi. Mario Vinković u svome tekstu pokazuje manjkavosti institucionalnih mehanizama zaštite žena i posljedice neizravne diskriminacije žena na tržištu rada. Ivana Kapor Šafranko pak upozorava da su žene rastrgane između obitelji i posla te smatra nužnim donošenje strategije razvoja upravljanja ženskim radnim potencijalom. O rodnim dimenzijama beskućništva na temelju provedenog istraživanja pišu autorice Lynette Šikić-Mičanović i Marija Geiger Zeman. Igor Martinović autor je jedinoga teksta objavljenog u pretposljednem bloku o nasilju nad ženama. On se bavi analizom sudske prakse i pravnom regulativom obiteljskog nasilja te nudi alternativno rješenje za poboljšavanje pravne regulative. Posljednje,

sedmo poglavlje posvećeno je reproduktivnim pravima. Donosi članak Alison Diduck u kojemu se autorica zalaže za provođenje politike supstancijalne jednakosti s muškarcima. Naime, u kontekstu reproduktivnih prava nije moguće pronaći univerzalno primjenjivu formulaciju jednakosti. Smatra da je u tom slučaju bitno prepoznavanje bioloških razlika umjesto njihova potiskivanja. Drugi rad u ovome bloku, ujedno i posljednji, rad je Branke Galić koja analizira politiku reproduktivnih prava u Hrvatskoj posljednjih desetljeća. Pokazuje se da se u nas podcjenjuje reproduktivni status žena što za posljedicu ima povećavanje rizika reproduktivnog zdravlja žena, stigmatiziranje i porast diskriminacije. Stoga se autorica zauzima za feminističku poziciju žene subjekta donositeljice odluka.

Radovi u ovome zborniku jasno ukazuju na duboki rascjep između *zamišljenog* i *ostvarenog*. Budući da u nas ima razmjerno malo literature koja se bavi tematikom ženskih ljudskih prava, ovaj interdisciplinarni zbornik vrijedan je prinos i svakako poticajno polazište za buduća istraživanja u akademskoj zajednici, kao i konkretna djelovanja na realizaciji ženskih ljudskih prava svakoga od nas.

Željka Jelavić

Kulturna dediščina industrijskih panog / Industrijska kulturna baština, 11. uzbrednice med slovensko in hrvaško etnologijo / 11. hrvatsko-slovenske etnološke paralele, Alenka Černelič Krošelj, Željka Jelavić, Helena Rožman, ur., Slovensko etnološko društvo, Knjižnica Glasnika Slovenskega etnološkega društva 45, Ljubljana 2011., 375 str.

Zbornik *Industrijska kulturna baština* sadrži radove predstavljene na jedanaestim Hrvatsko-slovenskim etnološkim paralelama koje su 2010. godine održane u Krškou. Uz uvodni tekst Helene Rožman, jedne od urednica, zbornik sadrži tri-deset i jedan rad stručnjaka različitih disciplina – ponajprije etnologa, kulturnih i socijalnih antropologa, povjesničara, povjesničara umjetnosti, sociologa, muzeologa i dr., zaposlenih na fakultetima, u različitim istraživačkim institucijama, muzejima i konzervatorskim službama. Takva raznolikost disciplinarnih očista i ustanova zaposlenja koje svakako određuju fokus istraživačkog interesa omogućila je sveobuhvatnije zahvaćanje teme industrijske baštine. Zbornik je tako ponudio raznolike poglede na taj segment baštine, prikazao primjere njezine istraživačke obrade, dokumentacije, zaštite i prezentacije, a zainteresirane će čitatelje upravo zbog brojnih tema zasigurno potaknuti na promišljanja i daljnja istraživanja.

Zbornik je podijeljen u pet cjelina. U prvoj cjelini, naslovljenoj "Očuvanje i revitalizacija industrijske kulturne baštine", početni rad donosi pregled osnovnih

polazišta u istraživanjima industrijske baštine, važnih povijesnih točaka industrijalizacije te procesa i problema koji su s njome čvrsto povezani, poput obrazovanja, osmišljavanja slobodnoga vremena, uloge žena u industrijskoj proizvodnji i sl. (Karla Oder). Sljedeći tekst nudi uvid u izazove koje radnička kultura postavlja pred konzervatorsku struku (Vito Hazler). Pitanjima naznačenim tim dvama tekstovima u većoj ili manjoj mjeri posvećuju se svi radovi zbornika. Konkretni primjeri, pak, pružaju uvid u načine istraživanja, revitalizacije i predstavljanja industrijske baštine: triju zaštićenih povijesnih cjelina u Zagrebu (Goran Arčabić), industrijske baštine Maribora (Maja Godina Golija), Ivanić-Grada (Vida Pust Škrkulja, Maja Cepetić i Ana Laća) i Trbovlja (Tanja Hohnec). Jedan tekst predstavlja nekoliko umjetničkih intervencija u industrijsku baštinu Rijeke, Labina i Zagreba (Suzana Marjanić), dok drugi rad donosi pregled izabranih inozemnih primjera revitalizacije (Daniela Angelina Jelinčić).

Druga cjelina, pod nazivom "Prezentacija industrijske kulturne baštine", usko se nadovezuje na prethodnu. No, dok su radovi prve cjeline u svome središtu imali predstavljanje industrijske baštine na mjestima njezina nastanka, radovi ove cjeline ponajprije problematiziraju načine njezine prezentacije u muzejskim ustanovama, premda ne nužno unutar zidova muzeja. Autori su stoga redom muzejski djelatnici koji u svom svakodnevnom radu promišljaju načine istraživanja, dokumentiranja i prezentiranja baštine. Tekstovi se bave industrijskom baštinom Maribora (Aleksandra Berberih-Slana), Celja (Tone Kregar, Tanja Rožnbergar Šega), Jesenica (Zdenka Torkar Tahir) i Trbovlja (Jana Mlakar Adamič) te primjerima iz Tehničkoga muzeja Slovenije (Vladimir Vilman).

Treća je cjelina naslovljena "Nematerijalna kulturna baština i industrije" i sadrži četiri rada koja naglasak stavljaju na širi društveni kontekst u kojem industrijska baština nastaje, odnosno, u kojem dolazi do njezinoga (ne)prepoznavanja i (ne)vrednovanja. Tako nakon početnoga rada koji industrijsku baštinu stavlja u okvir nematerijalne kulturne baštine prema Konvenciji UNESCO-a (Janez Bogataj), dolazi rad koji osvjetljava dvije Labinske republike i njihovu važnost u životu (rudarske) Istre (Andrea Matošević), zatim onaj koji pruža uvid u Likovnu koloniju Željezare Sisak i u to kako se sa skulpturama koje su u njoj nastale postupa danas, svraćajući pozornost na mnogo šira (gradska) strujanja koja se kroz Željezaru presijecaju (Sanja Potkonjak i Tomislav Pletenac), te tekst koji problematizira provođenje slobodnoga vremena u ljubljanskomu radničkom naselju (Polona Sketelj).

Naslov četvrte cjeline – "Žene i industrijska baština" – jasno upućuje na središnje pitanje radova koje ona obuhvaća. Četiri teksta tako u svojem fokusu imaju radnice slovenske i hrvatske tekstilne industrije (Nina Vodopivec, Jasna Sok, Marina Perić Kaselj i Rebeka Mesarić Žabčić, Jelka Pšajd), jedan je posvećen radnicama rovinjske duhanske industrije (Tamara Nikolić Đerić), dok jedan rad obrađuje mecenatsku ulogu Josipine Hočever (Alenka Černelič Krošelj).

Posljednja je cjelina, pod naslovom "Brendovi i industrijska kulturna baština", posvećena procesu brendiranja, pri čemu se radovi usmjeravaju kako na nastojanja gospodarstvenika, tako i na same potrošače koji u brendove upisuju vlastita značenja. Uz definiranje samih pojmova i procesa čega se dotiču svi radovi, dva

teksta u svome središtu imaju napitak Cockta (Janez Damjan, Ana Beno), jedan ispisuje stvaranje industrijskog brenda Petra Teslića u Sisku (Vlatko Čakširan), jedan se rad bavi proizvodnim djelatnostima redovničkog reda trapista u Rajhenburgu (Irena Fürst), dok su u središtu zanimanja drugoga djelatnosti Eugena Felleri i Eduarda Slavoljuba Penkale (Feđa Vukić). U oblicima pričanja o djetinjstvu jedan od tekstova izdvaja tematiziranja brendova, dovodeći tako u vezu brendove, djetinjstvo i nostalgiju (Jelena Marković).

Osnovna je osobina zbornika tematska širina, uz ipak jasnu provodnu nit – industrijsku baštinu. Naime, vrlo raznoliki primjeri prepoznavanja, istraživanja i korištenja ove baštine pokazuju i mnogo dodirnih mjesta. Ponajprije, sve tekstove karakterizira bogatstvo etnografskih podataka: oko zgrada i predmeta industrijske baštine opleću se priče bogate podacima iz različitih izvora – arhivskih fondova, medija, znanstvenih, stručnih i popularnih tekstova i dr., dok su pojedine studije znatno obilježene i kazivanjima, koja pružaju vrijedne crtice iz razmišljanja ljudi čije je živote obrađena industrijska baština uvelike obilježila. Zbog toga radovi ne trpe od pokušaja umještanja pojedinih hrvatskih i slovenskih primjera u postojeće (inozemne) koncepte i praktična postupanja s industrijskom baštinom, jednako kao što ni ne donose tek površne pokušaje usporedbe s drugim (inozemnim) primjerima. Izmicanje ovim zamkama, u koje se uvijek lako upada kad je riječ o područjima istraživanja kojima u domaćim znanostima nije bilo posvećeno dovoljno pozornosti (ili to barem nije učinjeno na jednomu mjestu, unutar korica jednoga izdanja), donijelo je kvalitetu ovom zborniku. Tekstovi su, naime, stavljanjem terenskih istraživanja u prvi plan ostali čvrsto povezani s konkretnim primjerima analize, što je, međutim, unatoč raznolikim i na prvi pogled nepovezivim primjerima, ujedno dovelo do toga da je radove moguće čitati u nizu kao kakvu knjigu gdje svako od poglavlja pruža nov motiv u zajedničkoj temi. Kada ih čitamo na taj način, onda neki od tekstova zbornika međusobno i polemiziraju, odnosno, donose različite, blago ili oštro suprotstavljene poglede na istu materiju – riječ je, primjerice, o radovima koji obrađuju obnovu radničkih kolonija u Trbovlju (Vito Hazler i Tanja Hohnec) ili onima koji progovaraju o industrijskoj baštini Maribora (Maja Godina Golija i Aleksandra Berberih-Slana). S druge strane, takvo čitanje ujedno tjera na usporedbe, na traženje paralelnih momenata i istovjetnih pitanja koja industrijska baština postavlja pred istraživače, te pojedini tekstovi mogu poslužiti kao odgovori na druge radove. Također, tekstovi zbornika, više ili manje eksplicitno, progovaraju o potrebi uskoga povezivanja različitih aktera: pojedinaca čije je radno i životno iskustvo industrijska baština obilježila, šire lokalne zajednice, lokalnih, regionalnih i državnih vlasti, nositelja kulturnih politika na različitim razinama, gospodarskoga i posebice turističkog sektora, znanstveno-istraživačke zajednice i dr. Ukoliko je riječ o industriji koja nije zahvaćena procesom propadanja i zatvaranja, onda je nužno ostvariti dijalog i s upravom tvrtki. Naime, time bi se možda izbjegla pitanja i kritike koje u svome tekstu o rovinjskom Muzeju duhana ističe Tamara Nikolić Đerić, ukazujući na moguću opasnost “korištenja industrijske baštine isključivo radi ostvarivanja kompanijskih ciljeva” (str. 284). Što se, pak, istraživačke zajednice tiče, zbornik upućuje na činjenicu kako je suradnja različitih disciplina i različitih ustanova (fakulteta, instituta, muzeja, konzervatorskih službi, kulturnih centara i sl.) prije-

ko potrebna kako bi se izbjegle nesuglasice i omogućio dalekosežniji odjek rada na industrijskoj baštini. Istodobno, kao što pojedini tekstovi pokazuju, izlaskom stručnjaka iz disciplinarnih okvira i intenzivnim dijalogom sa zajednicom u kojoj djeluju – putem aktivnoga uključivanja njezinih pripadnika u istraživačke projekte te stvaranjem prostora za promišljanje o baštini i njezino aktivno korištenje – ostvaruje se potencijal koji industrijska, kao i svaka druga baština, u sebi nosi: mnogo više nego što govori o prošlosti, ona, naime, govori o sadašnjosti, ona je aktivni čimbenik u procesu kojim pojedinci i skupine stvaraju sliku o sebi. Stavljanjem naglaska na taj potencijal baštine i znanstvena bi istraživanja (dodatno) razvila svoju društveno angažiranu oštricu, koja je u sadašnjem trenutku, u kojem industrija puni medijske stupce problemima i propadanjima, svakako potrebna.

Petra Kelemen

Andrew Herscher, *Violence Taking Place. The Architecture of the Kosovo Conflict*, Stanford University Press, Stanford CA, 2010., 198 str.

Političko nasilje, arhitektura, kolektivno sjećanje i ljudska prava samo su dio interesa autora Andrewa Herschera, inače po struci arhitekta, čiji dosadašnji rad unutar i izvan akademskog okruženja otkriva autora izrazito interdisciplinarnih interesa. Osim što već niz godina radi kao izvanredni profesor arhitekture na *Taubman College of Architecture and Urban Planning* u sklopu *Department of Slavic Languages and Literatures* Sveučilišta u Michiganu, Herscher iza sebe ima i karijeru u međunarodnim institucijama poput Haškog tribunala i UN-a, u čijoj misiji je na Kosovu radio od 1999. do 2007. godine kao istražitelj, ekspert i svjedok ratnih razaranja kulturne baštine. Upravo iz njegovog potonjeg rada vezano za zaštitu i očuvanje prije svega arhitektonske baštine, proizlazi i ova knjiga. Iako bi se iz naslova same knjige dalo naslutiti da su glavna tema ove studije nasilni sukobi na Kosovu tokom devedesetih i ranih dvijetisućitih godina, što sugerira prvi dio naslova – *Violence Taking Place/Nasilje koje se odvija*, to ni u kojem slučaju ne bi bio opravdan prvi dojam. Naime, Herscher se već i u samom naslovu poigrava s vlastitim interdisciplinarnim pristupom arhitekturi i nasilju. Taj se interdisciplinarni pristup prije svega očituje u nedostatku bilo kakvog disciplinarnog određenja same knjige, pri čemu je iz samog uvoda jasno da autor sam vlastitu poziciju vidi kao takvu – negdje na razmeđu arhitekture, antropologije, povijesti i medijskih studija. U tom smislu, ova se knjiga može čitati na barem dvije razine; kao teorijsko i analitičko promišljanje nasilja u/prema arhitekturi, pri čemu se zapravo na marginama ocrta historiografija jednog odnosa – onog Srba i Albanaca na Kosovu prije, za vrijeme i nakon eskalacije sukoba na području bivše Jugoslavije. Te se dvije razine skladno isprepliću u Herscherovoj naraciji koja obiluje analizom vizualnih, tekstualnih i povijesnih izvora, slijedeći vremenski zbivanja na Kosovu od sredine 1960-ih do 2004. godine.

Kako bi uspostavio kontinuitet promišljanja odnosa prema arhitekturi i prostoru koji će mu biti važan u daljnjem promišljanju i kontekstualiziranju nasilja, autor polazi od modernizacije Kosova kasnih šezdesetih godina. Tada prvi put tradicijska arhitektura, posebice ona orijentalno-otomanskog stila, za ondašnju jugoslavensku vlast postaje "suvišna". Koristeći se pojmom koji je u psihoanalitičku teoriju unijela Julija Kristeva, Herscher govori o "zazornom nasljeđu" (*abject heritage*) (str. 29-30), od kojeg se zazire zato što naglašava raznovrsnost i neujednačenost razvoja jugoslavenskih naroda i narodnosti, ali i zbog toga se modernizacijom kulture življenja i stanovanja odražava konačna simbolička pobjeda nad otomanskim nasljeđem. U tom smislu Herscher govori o agresiji spram tradicijske arhitekture u Prištini, tek ponegdje ostavljenoj kao dodatak novoj modernističkoj arhitekturi, nasilju koje svoju legitimaciju crpi upravo iz dominantnog diskursa o nužnosti modernizacije kosovskog društva prisutnog sredinom šezdesetih godina u Jugoslaviji. Nakon uvoda u modernizaciju Kosova, bitnu za razumijevanje odnosa prema arhitekturi, Herscher prelazi na razdoblje kasnog socijalizma. Na Kosovu se u to vrijeme, između ostalog, događa i cijeli niz vandalskih incidenata usmjerenih prema pravoslavnim svetištima, crkvama i grobljima. Uznemirena ovim trendom, Srpska pravoslavna crkva počinje bilježiti te napade i formirati diskurs o Albancima kao nasilnom Drugom, koji kroz takav tip gerilskog djelovanja zapravo pokušava istisnuti lokalne Srbe s njihove djedovine. Upravo u tom postavljanju scene za kasniju eskalaciju nasilja, arhitektura će odigrati ključnu ulogu. Naime, prema autoru, upravo je nasilje počinjeno nad arhitekturom u tim aktima vandalizma omogućilo da se u porušene samostane i srušene zvonike crkava upiše srpski nacionalni identitet, da se to nasilje interpretira kao albansko nasilje počinjeno nad srpskom arhitekturom. Kroz analizu fotografija, medijskih tekstova i izvještaja, autor dočarava taj proces u kojem arhitektura postaje instrument nacionalne ideologije, "rekvizit izvedbe etničkog identiteta", u kojem je upravo nasilje konstituirajući dio samog tog identiteta (str. 82). Upravo taj proces stvara ono što Herscher naziva *warhitecture*, arhitekturom koja se u semantičkom i materijalnom smislu stvara samim činom destrukcije (str. 83). Takav oblik arhitekture prepoznaje se po svojem javnom upisivanju u kojem se "arhitektura koristi kao manifestacija etničkog nasilja, kao opravdano i legitimno nasilje koje predstavnici jedne viktimizirane etničke zajednice nanose počiniteljima nasilja u toj zajednici, kao reprezentacijsko i reprezentativno nasilje koje druge oblike nasilja – seksualno, psihičko i ekonomsko – čini skrivenim i iznimnim" (str. 98).

U tom smislu, činovi nasilja nad arhitekturom i arhitektonskom baštinom na Kosovu postaju glavne odrednice identiteta za Srbe i Albance, te u potpunosti zamagljuje sve ostale aspekte nasilja koji se u tom trenutku odvijaju između Srba i kosovskih Albanaca. Sličan se obrazac ponavlja kada kontrolu nad Kosovom preuzima Srbija, a nedugo nakon toga uništavanje arhitekture postaje i sastavni dio diskursa NATO-ovog bombardiranja Beograda i UN-ove mirovne misije na Kosovu. U oba slučaja ponovljeno nasilje, ili kao što je bio slučaj sa UNKFOR-ovom misijom koja je "zatvarala oči" na određene činove nasilja učinjenog ponovno spram srpske sakralne arhitekture, u sebi već sadrži legitimacijski potencijal za neko novo nasilje. Preuzimanje, oponašanje, afirmiranje i ponavljanje postojećih obrazaca nasilja prema arhitekturi (ali i ljudima!) time postaje sastavni ele-

ment buduće retorike koja legitimira novi ciklus nasilja. Posuđujući pojam od filozofa Renéa Girarda, Herscher prepoznaje upravo taj obrazac kao "mimetičko nasilje" (*mimetic violence*). U konačnici, imajući ispred sebe povijest ponavljajućih obrazaca mimetičkog nasilja na Kosovu i uloge arhitekture u tom procesu, koje autor zorno dočarava citatima iz govora, press konferencija i drugih medijskih tekstova, teško je oteti se snažnom dojmom poznate sintagme da se povijest ponavlja. Knjiga *Violence Taking Place: The Architecture of the Kosovo Conflict* moćna je interdisciplinarna analiza sukoba na Kosovu te uloge arhitekture u argumentaciji i legitimaciji nasilja, pri čemu na kraju čitatelj ostaje impresioniran dubinom i širinom autorove analize, ali i u konačnici vrlo pesimističnim promatranjem svijeta u kojem je prostor za napuštanje mimetičkih obrazaca nasilja vrlo sužen.

Korana Radman

Andrea Matošević, Pod zemljom. Antropologija rudarenja na Labinštini u XX. stoljeću, Institut za etnologiju i folkloristiku i Sveučilište Jurja Dobrile u Puli, Zagreb 2011., 358 str.

Knjiga *Pod zemljom. Antropologija rudarenja na Labinštini u XX. stoljeću* Andree Matoševića spada u već pomalo zaboravljen etnografski žanr – monografiju nekoga kraja. No, dok se klasične monografije uglavnom usredotočuju na godišnje i životne običaje nadzemnog života ljudi koji obitavaju na određenom geografskom lokalitetu, Matošević nam donosi višestruko neuobičajeno djelo. Riječ je o opisu života podzemnih radnika rudara o čijoj sudbini podjednako odlučuje podzemna priroda i nadzemna uprava. Da bi obuhvatio tu dvojnost autor se vješto koristi nalazima industrijske antropologije, političke antropologije, folkloristike te etnografije. Tim bi se redosljedom mogla opisati i poglavlja pa nas na početku knjige upoznaje s radničkim znanjima, tehnikama obavljanja posla, razvojem rudarskog područja Labinštine i eksploatacije *kove* (rudnika), ali i sa svjetskim trendovima i tehnološkim uvjetima koji određuju brzinu i uspješnost iskapanja te nekad tako cijenjene rude.

Posebnu pažnju Matošević posvećuje odnosima koje bismo mogli podvesti pod interese političke antropologije, a to su odnosi koji se ponajprije tiču promjena političke vlasti te promjena vlasnika i uprave rudnika koji rudare i rudnik shvaćaju kao potrošnu radnu snagu i potrošni prirodni resurs, često s nesigurnim i po život opasnim uvjetima rada. Stoga je odnos rudara prema rudniku dvojak. Rudari se spram kove odnose s poštovanjem, ali i s odbojnošću, a prikaz tog proturječnog odnosa autor nastoji provući kroz naredna poglavlja, naglašavajući kako je razvoj rudarske industrije nužno promatrati iz perspektive političkih promjena, ali i kako je potonje važno analizirati "odozdo", iz specifičnog rudarskog pogleda na vlastiti posao i svakodnevicu.

Politička previranja dobro osvjetljuje prikaz dviju Labinskih republika, odnosno dvaju štrajkova, s preplitanjem "moći, dominacije i ideologije, ali i proizvod-

nje, ponosa i osnovnog preživljavanja". Labinski štrajk iz 1921. godine, u kojem su se rudari (potpomognuti zemljoradnicima) pobunili protiv fašističke uprave rudnika, zauzima posebno simboličko mjesto u kasnijem socijalističkom režimu, ali i u svijesti samih rudara kojima pobuna za vlastita radnička prava i pravednije političko uređenje postaju svojevrsni kulturni kapital temeljen na političkim postavkama etničke heterogenosti, internacionalnosti, odnosno anacionalnosti. Rudarsku civilizaciju odlikuje ponajprije profesionalna bliskost, a revolucionarne ideje prve polovice 20. stoljeća samo su doprinijele profesionalnoj homogenosti bez obzira na druge identitetske odrednice, kao npr. etničke, dobne, zanatske. Druga Labinska republika, štrajk proveden 1987. godine, imao je sasvim drukčiji politički kontekst, ali i različite štrajkaške motive i realizacije od onih koji su se odvijali šezdeset i šest godina ranije. Ovoga puta rudari nastoje zadržati svoja prava, ne udružuju se s ostalim radništvom, ne postoji čak ni ujednačeni intenzitet prosvjeda dvaju ugljenokopa (Pićan u Tupljaku i Ripenda u Labinu), a postoji i konstruirani paradoks: protiv koga se rudari bore, ako su oni ujedno i vlasnici rudnika (jer samoupravni socijalizam rudnik definira kao društveno vlasništvo). No, ideološki upliv na postajanje rudarom svakako se ogleda i u izgradnji urbanih cjelina poput Raše, koja je zbog talijanskih potreba eksploatacije rude sagrađena u 547 dana. Gradić arhitektonski uronjen u rudarsku kulturu istodobno je hladan i rezerviran prema svakodnevnim potrebama stanovnika za koje je izgrađen. On prije veliča fašističku nadmoć nad koloniziranim radništvom, nastojeći da grad nikad ne postane Grad, već ostane profesionalno izolirani kamp, što se sigurno odrazilo i na njegove stanovnike pa otuda moguće i na razlike dvaju štrajkova. Poglavlje "Dva svijeta i organizacija rada" posebice dobro pokazuje suodnos rudarske potkulture s prevladavajućim nadzemnim ideologijama utjelovljenim u upravama rudnika. Svaka od uprava koja je uspostavljala sustav organizacije rada na Labinštini nastojala je povećati produktivnost povećavajući norme iskopanog ugljena, no najčešće nauštrb sigurnosti radnika. Matošević analizira koliziju rudarskog dugoročno stjecanog znanja o vađenju rude i kratkoročnih te profitabilno orijentiranih namjera uprava da rudu tretiraju isključivo kao zaradu i kapital, napose u uspostavljanju talijanskog Sustava Bedaux ili u primjeni socijalističke inačice stahanovizma. Sustav Bedaux temeljio se na "znanstvenom kronometarskom mjerenju kvantitete posla odrađenog od strane jednog rudara s učinkom višeg prosjeka u jednoj minuti". Talijanska fašistička verzija Bedauxa ljudske resurse normira, klasificira, racionalizira te pretvara u potrošnu robu, a otkazi, novčane sankcije i ucjenjivanje rudara, ukoliko ne ispune normu, dio su ove dehumanizacije podzemnih radnika. Iako su Sustav Bedaux i stahanovizam na prvi pogled različiti u svojem tretmanu radnika i vrednovanju rada, oba sustava "zagovaraju sličan princip rada – uštedu vremena, uštedu materijala, redukciju pauzi te racionalizaciju proizvodnje", što je u konačnici štetno i za rudara i za njegovo radno okruženje. Posebno zanimljivo poglavlje odnosi se na simboličke i političke konotacije socijalističkog udarnika. Fenomen jugoslavenskog udarništva, jedan od omiljenih toposa YU mitologije, ovdje se razotkriva kao ideološki postulirana vrijednost, ali i internalizirana slika rudara kao mirnodobnih boraca koji kopaju "što više ugljena za izgradnju domovine", kako navodi jedan od Matoševićevih kazivača. Sovjetski model udarništva nazvan stahanovizam, prema

rudaru Alekseju Stahanovu koji je 1935. godine višestruko prebacio normu iskopanog ugljena, u domaćoj je inačici nakon 1945. promovirao udarnike koji su za svoje prenormirane radne uspjehe odlikovani kao heroji rada, a samoprijegor se smatrao intrinzičnom odlikom vrijednog radnika. Matošević će opravdano takav sustav opisati kao koloniziranje vlastitih radnika, tim više jer su oni i njihovi uspjesi ubrzo bili posve zaboravljeni, a sam je rudarski posao na skali društveno poželjnih vrijednosti vraćen na samo dno kao nevidljiv, prljav i opasan posao.

Etnografski i folkloristički dio knjige pred čitaoce donosi načine preživljavanja i život u rudniku te odnose među radništvom i njihovu svakodnevicu. Iako rudari dijele pojedina znanja, terminologiju i oruđe s drugim zanimanjima (zemljoradnicima, vojnicima i moreplovcima), rudarske posebnosti teškoga rada i nepristupačnog radnog habitusa stvaraju predodžbe o njima kao posebnoj radničkoj kulturi, a nerijetko je i njihova samopercepcija obložena specifičnim rudarskim folklorom povezanim s okolišem u kojem i na kojeg djeluju. Opasnost od gorskog udara – *škopije* ili od ljudske pogreške u rudnicima se prevenirala različitim oblicima suradnje i dogovorenog signaliziranja, ali i vjerovanjem u "nadnaravna" bića koja pomažu ovim podzemnim radnicima, odnosno vjerovanjem kako pojedina ovozemaljska bića nikako ne bi trebala silaziti u jamu, kao što su, na primjer, žene. Naime, sva pisana i nepisana pravila kojima se rudari okružuju čine specifičnost njihove profesije i njihova identiteta koji je sazdan i od "poslovne etike" koju su sami stvarali. Nerijetko se ta etika temeljila na liminalnosti samog radnog područja koje je podjednako pripadalo tehnički razvijenoj industriji, kao i fantastično imaginiranom podzemnom svijetu. Ova poglavlja najbolje pokazuju što je sve činilo svijet kojeg se Matošević poduhvatio objasniti. A objasnio ga je na izuzetno zanimljiv i antropološki uspješan način, ukrižujući vlastite interpretacije s bogato odabranom znanstvenom literaturom i publicistikom, filmskom građom s rudarskom tematikom te, konačno, s razgovorima s rudarima (odabrani intervjui se u integralnoj verziji mogu naći na kraju knjige, što je posebna vrijednost Matoševićeva teksta).

Tea Škokić

Damir Zorić, Etnografije hrvatskih misionara, Matica hrvatska, Zagreb 2011., 182 str.

U sklopu nedavno obnovljene biblioteke Mala knjižnica, Matica hrvatska izdala je knjigu *Etnografije hrvatskih misionara* etnologa i povjesničara Damira Zorića. Kako i sam autor ističe, nakon dvadeset i pet godina bavljenja (etno)ostavštinom hrvatskih misionara te većim brojem objavljenih radova na tu temu, došlo je vrijeme zaokružiti cjelinu i napraviti svojevrsnu sintezu višegodišnjih istraživanja. Za samu etnološku i antropološku znanost takav se stručni doprinos može pokazati vrlo vrijednim iz razloga što i sama suvremena etnologija "vuče korijene" upravo iz pisanih zapažanja misionara koji su se među prvima uputili na duga putovanja prema dalekim i nepoznatim zemljama.

Kako saznajemo u prvom poglavlju, sam naziv *ethnologia* prvi put spominje slovački isusovac Adam Franjo Kollár 1783. u djelu *Historiae iurisque publici regni Ungariae amoenitates*, te je određuje kao zasebnu povijesnu znanost i intelektualnu djelatnost koja proučava plemena i narode, njihovo podrijetlo, jezik, običaje i ustanove te njihovu prapostojbinu u svrhu njihove bolje prosudbe u suvremenosti. Nije neobična ta veza isusovaca i etnologije. Naime, Družba Isusova, koju 1535. pod geslom *Ad Maiorem Dei Gloriam* osniva sv. Ignacije Loyolski, službeno je odobrena papinskom bulom 1540. godine, i primila je u zadatak da po zapovijedi poglavara Katoličke crkve pođe “među Turke ili kojegod nevjernike, pa i u one dijelove koji se nazivaju Indija...”. Red je počivao na određenim pravilima koja su ga činila vrlo efikasnim u ostvarivanju ciljeva u teškim uvjetima rada na terenu. Pripadnici Družbe Isusove bili su samosvjесni, obrazovani, odlično organizirani, puni poleta, ali i strogo disciplinirani. Bili su spremni na daleka putovanja, ali uz čvrstu povezanost sa središtem. Takva organizacija za prilike toga vremena bila je idealna podloga za širenje kršćanskog nauka na tek osvojena prostranstva Novoga svijeta. Portugalski isusovac Manuel de Nobrega, ploveći prema Brazilu, sazeo je svoju idejnu poruku u jednom natpisu na jedrima svog broda – *Unus non sufficit orbis* (Jedan svijet nije dovoljan), što uskoro postaje misijsko geslo isusovačkih misionara. Iako je njihova osnovna zadaća bila širiti riječ Božju, u dugogodišnjem kontaktu s pripadnicima drugih kultura izvješća misionara neizbježno su s vremenom postala etnografska zapažanja s terena, posebno u kombinaciji s temeljitom metodološkom pripremom koju su stekli isusovačkim školovanjem. Nastojeći što bolje upoznati lokalno stanovništvo i tako olakšati put preobraćenja, misionari su se, u svemu što je bilo u skladu s njihovom vjerom, suživjeli s mjestom, jezikom i običajima, anticipiravši pritom etnološku metodu *participant observer* koju Bronislaw Malinowski definira tek nekoliko stoljeća kasnije. Takav pristup drukčijim kulturama imao je ponekad i zanimljive obrate pa tako autor opisuje slučaj isusovačkoga misionara u Kini s kraja 16. stoljeća – Mattea Riccija. Ricci je, kao veliki štovatelj kineske kulture, preobraćenim Kinezima dopuštao da i dalje štuju Konfucija te prakticiraju obrede u čast predaka objašnjavajući im kako je kršćanstvo samo savršeniji izraz iste vjere koju i oni prakticiraju. Slično se događalo i u Indiji, a u Japanu su neki misionari u svoje obrazovne programe uveli i stare budističke tekstove, no takva je praksa jednostavno bila u temeljnoj suprotnosti s kršćanskom doktrinom i nije se mogla održati dulje vrijeme. Još jedna isusovačka zamisao provedena u djelo zaslužuje pomnije promatranje, a to je stvaranje zajednica evangeliziranog autohtonog stanovništva temeljenih na radnoj i socijalnoj jednakosti, ponajviše u Južnoj Americi. Takve zajednice, zване *redukcijama*, bile su od sredine 16. stoljeća dio reformi koje uvodi španjolska kolonijalna vlast kako bi pretežno raspršena i nepovezana indijanska naselja lakše radno kontrolirala, upravljala njima te prikupljala poreze. Redukcije su težile potpunoj kontroli i iskorištavanju indijanskoga stanovništva pod izgovorom dovođenja civilizacije i kulture. No, jedna je isusovačka redukcija pobudila veliko svjetsko zanimanje, kako svojom trajnošću od 150 godina, tako i nekim socijalnim inovacijama koje su bile ispred tadašnjega vremena. *Isusovačka država* ili *država Guaranija* bila je sastavljena od desetak paragvajskih redukcija smještenih u nepristupačnim dijelovima današnjih paragvajskih, argentinških i brazilških šuma,

a isticala se visokim stupnjem društvene organizacije i gospodarskog razvitka. Ono čime se možda i najviše isticala jest činjenica da preobraćeni Indijanci u redukcijama nisu bili nužno primoravani prihvatiti europsku kulturu. S druge strane, isusovci su uveli mnoge zanate i obrte u život domaćega stanovništva (stolarstvo, zlatarstvo, klobučarstvo, brodogradnja...), koje je usvajanjem tih znanja uspjelo proizvoditi čak i viškove koje su kasnije prodavali na tržnicama pod paskom svećenika, a dobit se izdvajala u zajedničku kasu te dijelila radnicima. Takav ustroj zaintrigirao je mnoge znanstvenike, pisce i političare suvremenike pa nije neobično da su se i francuski prosvjetitelji poput Voltairea i Montesquieua u svojim radovima dotaknuli isusovačke države u kontekstu promišljanja zakonitosti ljudskoga društva.

U drugom dijelu knjige Damir Zorić podsjeća na vezu isusovaca i etnologije u hrvatskom kontekstu. Kod mnogo njih možemo pronaći usputne bilješke koje su dragocjene, ali nikad zapravo nisu bile predviđene da budu etnološko gradivo. Primjerice, Ruđer Bošković u svojem dnevniku traganja za drevnom Trojom 1762. opisuje Tatare u Dobrudži te njihov život uzgajivača konja oboružanih lukom i strijelama. Bošković, naravno, tada nije imao jasnu predodžbu o etnologiji kao znanosti pa i njegovi opisi nisu nastali iz znanstvenih pobuda, ali dvadesetak godina poslije, stvari se mijenjaju. U povijesti razvoja hrvatske etnologije svakako treba spomenuti franjevca Matiju Petra Katančića koji je 1795., oslanjajući se na Kollára, u klasifikaciji znanosti uz lingvistiku najuže vezao etnologiju, odnosno znanje o plemenima i narodima, a prema njegovu shvaćanju etnologija je znanost koja istražuje izvore, sudbine, sjedišta te seobe plemena. Hrvatski isusovci vrlo su rado sudjelovali u misijama Družbe Isusove diljem svijeta, a neki od njih, poput Nikole i Ivana Ratkaja, Ferdinanda Konščaka ili Jurja Križanića, ostavili su vrlo bogate zapise, ali većim dijelom i danas još neobrađene. Nikola Ratkaj boravio je trideset i pet godina u Zapadnoj Indiji, u gradu Goi, a bio je predodređen i za misiju na Tibet. Ivan Ratkaj se nakon svršetka studija prijavljuje za misije u Americi te djeluje u pokrajini Tarahumari u Meksiku, odakle šalje izvješća o biljnom i životinjskom svijetu, općim prilikama i načinu života te o običajima i praznovjerju Indijanaca, te izrađuje prvu zemljopisnu kartu toga područja u povijesti. Ferdinand Konščak, iako u hrvatskoj historiografiji gotovo zanemaren, ostavio je možda i najvidljiviji istraživački trag u povijesti sjevernoameričkoga kontinenta. Proslavio se svojim istraživačkim pohodima u Donjoj Kaliforniji, pritom potvrdivši da je Baja California poluotok, a ne otok kako se tada već nekoliko stoljeća pogrešno smatralo. Ponajviše se istaknuo izradom karata tog područja, koje su bile redom preuzimane od europskih znanstvenika pa je tako i Diderot u svoju *Enciklopediju* uvrstio njegov zemljovid Donje Kalifornije, a Alexander von Humboldt donosi Konščakove priloge u svojoj *Karti ... Nove Španjolske*.

U trećem dijelu knjige autor se osvrće na suvremenije doprinose hrvatskih isusovaca pa donosi pregled ostvarenja na etnološkom polju misionara Antuna i Josipa Vizjaka te Pavla Mesarića, koji su od 1925. boravili u indijskoj pokrajini Bengaliji (Bengalu). Svoje zapise objavljivali su u zagrebačkim časopisima *Katolička misija* i *Misijske kronike*, a u tim tekstovima opisivali su prirodne znamenitosti, jezik, hranu, način odijevanja, žrtvene obrede, umjetnost i karakter Bengalaca, a bavili su se i socijalnim i političkim temama.

Sljedeće poglavlje donosi nam pregled početaka hrvatske afrikanistike i onih istraživača koji su se prvi uputili u srce Afrike. Među njima prvi i najvažniji bio je Dragutin Lerman, Požežanin koji je u razdoblju od 1882. do 1890. nekoliko puta boravio u Kongu, najprije u sklopu poznate afričke ekspedicije Sir Henryja Mortona Stanleyja. Zanimljivo je da je Lerman, iako odrastao uz dominantne evolucionističke i eurocentrične znanstvene teorije koje su afričku plemensku kulturu smatrale inferiornom, smatrao da je ona jednako vrijedna kao i svaka druga. Imajući potrebu prihvatiti novu kulturu, Lerman je tako sustavno opisao tipove naselja, način gradnje koliba i njihov inventar, odjeću, nakit, oružje, hranu pa čak i kulinarske recepte. S druge strane, osuđivao je kanibalizam i trgovinu robljem kao sramotne činove. Dakako, nezaobilazni istraživači Afrike svakako su i braća Mirko i Stevo Seljan, koji se isprva upućuju u Abesiniju, današnju Etiopiju, gdje nastaju njihovi prvi etnografski opisi plemena Olam, Turkana, Kure i Bako.

Misionaru i etnologu Bernardu Kohnenu, koji se tijekom tridesetak godina boravka u Africi, većinom u južnom Sudanu, najviše bavio istraživanjem etničkih zajednica Šiluka, Denka, Nuera i Masaija, posvećeno je sljedeće poglavlje. Veći dio njegovih zapisa odnosi se na način života, svjetonazor, običaje, obrede, jezik i mentalitet Šiluka, ali posebno su vrijedni njegovi rječnici i gramatike šilučkog jezika te prijevodi biblijskih tekstova. Šiluci su u to vrijeme bili jedna od najizoliranijih plemenskih skupina, koja se držala svoje kulture, vjerovanja i načina života, živeći gotovo bez dodira s Europljanima. Kohnen je bio fasciniran Šilucima, a nerijetko je i branio njihove mane u svojim opisima čime je zaslužio i nadimak *otac Šiluk*. No sva njegova dugogodišnja nastojanja da preobradi šilučki narod imala su vrlo malo uspjeha pa mu je to pošlo za rukom samo kod nekolicine njih. Ipak, postavio je dobre temelje za dalju kristijanizaciju, što je njegovim nasljednicima omogućilo mnogo više uspjeha u misijama. Kohnen je skupio i dojmljivu zbirku etnografske građe te već 1930. u zagrebačkom Etnografskom muzeju nalazimo zapis o donaciji Družbe Isusove u obliku dijela zbirke oruđa i oružja plemena Šiluk.

U posljednjem poglavlju knjige, *Etnografije Konščakovih Indija*, Zorić se detaljnije posvećuje pisanom opusu Ferdinanda Konščaka. Konščak je u Americi proveo veći dio života, stigavši onamo kao mladi isusovac u misiju. Prvo istraživanje u Baja California poduzima 1746. kada kanuima dolazi do ušća rijeke Colorado kako bi potvrdio da je Donja Kalifornija poluotok, a dvije godine poslije objavljuje dnevnik putovanja koji uskoro biva preveden na gotovo sve europske jezike. Drugi dnevnik, objavljen u Barceloni 1754., također je tiskan u nekoliko izdanja diljem svijeta. Najopsežnije mu djelo, *Sažeti spis otkrivenog i poznatog o Kaliforniji*, svojevrsna je monografija Donje Kalifornije, gdje Konščak prvo opisuje geografski smještaj, klimu, biljni i životinjski svijet, rude i izvore, a onda stanovnike, njihova fizička i karakterna obilježja, vjerovanja, jezik, način stanovanja i ratovanja. Konščak je poseban trag ostavio u (i danas postojećoj) misiji San Ignacio. U misiji je započeo i gradnju velike crkve, gdje je i pokopan nakon smrti 1759. godine.

Zaključno, možemo reći da ova knjiga nije samo skup naslaganih tekstova srodnih tema, već je vidljiv autorski i urednički napor uložen u dopunjavanje postojećih saznanja novima, izostavljanje dijelova koji se ponavljaju te ispravljanje možebitnih grešaka iz prethodnih radova. Pretenzija ove knjige nije da bude

potpuni pregled hrvatskoga misionarskog doprinosa znanosti tijekom stoljeća, što objektivno, u ovakvu manjem formatu, ne može ni biti, već da izrazi poziv i odredi smjernice za istraživanje desetljećima zanemarivanih misionarskih pisanih izvora. Mnoštvo referencija upućuje svakoga zainteresiranog istraživača na dalje i dublje proučavanje ovakvih tema, ali, nedvojbeno, ova knjižica najviše će poslužiti svakom studentu etnologije ili antropologije kao uvod u teme izvanuropske etnologije.

Tibor Komar

Marijana Hameršak, Pričalice. O povijesti djetinjstva i bajke, Algoritam, Zagreb 2011., 211 str.

Zakruženi rad Marijane Hameršak, koji prikladno otpočinje poglavljem "Na početku", a jednako simbolično završava "Na kraju bez sretnog kraja", obrađuje nekoliko međusobno isprepletenih tematskih cjelina. U prvome redu, on je kratki, a sistematizirani pregled teorija i kritika koje se bave problematiziranjem djetinjstva kao dobnog (i vrijednosno) segregirane kategorije. Štoviše, u *Pričalicama* se pregledno izlaže više autora i teorijskih nazora koji su oblikovali koncepciju djetinjstva: od jednolinijskog, evolucionističkog pisanja Lloyd de Mausea do povijesnog diskontinuiteta u percepciji djetinjstva kao izdvojene kategorije Philippea Arièsa (*Stoljeća djetinjstva*). Hameršak je upravo od potonjeg autora, kako sama apostrofira, preuzela ideju kategorijalne promjenjivosti djetinjstva te je oko iste, a potpomažući se primjerima iz dječje književnosti, izgradila vlastiti tekst koji istodobno analizira "dječje" književne forme, kritizira njihovu teorijsku simplifikaciju i apologira tezu da je njihova praktična utilizacija značajan indikator širih socijalnih procesa, s time i jačanja stava o djetetu kao autonomnom biću. Taj svojevrсни paralelizam razvoja dječje čitateljske autonomije i načina poimanja poučnih priča i bajki, za Hameršak nije fiksiran i pasivan već fluidan, gradualan i suptilan. Pojednostavljeno, bajke nisu uzrok niti posljedica nove predodžbe djetinjstva; ipak, njihova je rastuća važnost i institucionalizirana distribucija svakako indikativna za spomenutu mijenu.

Konkretno, tijekom druge polovice 18. i u 19. stoljeću, proizvedeno je više preskriptivnih diskursa koji su, u kontekstu svojega vremena, težili prohibiciji određenih dječjih književnih formi, napose onih mistično-fabulativnih, zbog sugestivnog karaktera koji je suviše stimulirao maštu. Tako su svojevremeno pučka vjerovanja i priče s nadnaravnim elementima služile za dekonstrukciju i demistifikaciju ukorijenjenog praznovjerja koje se epistemološki suprotstavljalo empirizmu i racionalizmu prosvjetiteljskog razdoblja. Kao udžbenički tekstovi, priče poput onih o dječacima Božidaru i Franji (str. 44) simbolički su postulirale negativne konotacije pučke neukosti i istodobno propisivale vrijednosti novog vremena. Predaje i priče upozorenja imale su, dakle, duboko didaktičnu, ali i moralnu podlogu: "Ostave li se po strani na odnosima moći utemeljene, a u ponajbo-

ljem slučaju pokroviteljske, interpretacije odnosa djeca – odrasli, kao i eventualne terapijske implikacije imenovanja traumatičnih iskustava ili predodžbi, priče upozorenja prepoznat će se kao sredstvo društvene kontrole uz pomoć manipulacije strahom ili, nešto blaže rečeno, kao oblik društvene proizvodnje straha” (str. 60). *Sladkarije* su kritičkim diskursom Davorina Trstenjaka i istomišljenika, odnosno racionalističkim jezikom 19. stoljeća, reprezentirane u novoj inačici, u čijoj se pozadini nalaze mehanizmi društvene regulacije (prvenstveno djece). Srećom, preko *kinderfajli* i *maestri*, bajkoviti su se motivi održali u usmenoj predaji, i to ne nužno u funkciji predostrožnosti.

Gradualna afirmacija bajki i priča, i to ne isključivo kao dječjih književnih formi, duguje se časopisima *Bosiljak* (1864. – 1868.) i *Smilje* (1873. – 1945.). Iako oslovljen kao “prvi tiskani hrvatski časopis za djecu” (str. 78), *Bosiljak* nije bio ograničen isključivo na dječji uzrast. Do 1879. godine bajke se nisu publicirale u zbirkama dječjih priča i pjesmaricama, stoga je nevelik broj *narodnih* bajki objavljenih u ovoj “prvoj hrvatskoj tiskovini” (poput *Šumske vile* Božene Němcove) itekako značajna književno-povijesna crtica. Tijekom čitavog 19. stoljeća publikacije su se istovremeno obraćale djeci i odraslima, odnosno “prijateljima mladeži”, a nerijetko, prema Hameršak, imale su i subverzivni karakter. Kao odgovor na sociopolitičke prilike kasnog 18. i 19. stoljeća, uz prosvjetiteljsku struju obilježenu empirijom i racionalizmom, javljaju se romantičarska tumačenja koja, slijedom herderovske vizije, služe kao ideološka podloga težnji južnoslavenskog (nacionalnog) ujedinjenja. Tako su određene književne forme subliminalnim kanalima postale ideološkim nositeljem (re)afirmacije nacionalnog integriteta. Štoviše, kao što sam već napomenula, bajke poput *Šumske vile* bile su interpretirane kao prežitek “slovenske mythologije” (str. 107) i pridružene u korpus *narodnoga*. Svojim su se mističnim elementima koji ih jasno odvajaju od zbiljskoga mogle “...širiti bez opasnosti od širenja krivovjerja” (str. 109).

Smilje je, za razliku od *Bosiljka*, bilo namijenjeno isključivo djeci i njegova je temeljna funkcija bila didaktična. Kroz zabavnu pouku i učenje primjerom, urednici su *Smilja* nanovo akcentirali važnost preskriptivne komponente i društveno-obvezujuće odgojne uloge dječjeg štiva. U cilju je takvih dječjih čitanja bila promocija poželjnih društvenih vrijednosti i poslušnosti autoritetu.

Pričalice kulminiraju prikazom obrata u dječjem čitanju. Iz pasivnog prima-telja, dijete postaje “autonomnim čitateljem” kojemu je dozvoljena “živahnost ili predimenzioniranost” (str. 133) mašte koja se ranije preskriptivnim napatcima usmjeravala ili ograničavala. Ono postaje kreativnim stvaralačkim faktorom u posljednja dva desetljeća 19. stoljeća – ideja koju je, prema autorici, aktualizirao *Kako je Zdravko posao kraljem palčica?* (*Smilje*, 1881) i njegova fluidna fabula koja pretače san u stvarnost, i obrnuto – pri čemu je podtekst priče upravo bajka. Marijana Hameršak takav obrat u tretmanu dječje mašte, a time i bajke, naziva gloriifikacijom i time zatvara tripartitni diskurs koji obrađuje u *Pričalicama*: afirmacija – preskripcija – gloriifikacija (str. 157).

Romantizam je dječju sanjivost, nevinost i blagost, ali i pučke narodnosne fabulativne elemente prometnuo u ideal koji se mora njegovati i poticati umjesto negirati rigidnim literarnim strukturama. Bajke su vremenom dostigle vrijedno-

sni vrhunac i u svojoj punini zaživjele u luksuzno ilustriranim monografijama čija se izdavačka praksa održala do danas. Ne sumnjam da će mističnost fabule, koja nam otvara uvid u svijet čudesnog i onostranog, *bajkovitim* likovima i radnjama privlačiti i buduće, jednako željne i maštovite, publike.

Jelena Skendžić

Bruce Fink, Lakanovski subjekt. Između jezika i *jouissance*, KruZak, Zagreb 2009., 258 str.

Autori koji odluče pisati tekstove uvodnog karaktera o psihoanalitičkoj teoriji i praksi Jacquesa Lacana nalaze se pred izborom: ili će pružiti opći uvod koji uglavnom zahvaća cjelokupan Lacanov rad, ili će se usredotočiti na određene pojmove njegova učenja i pružiti njihovo temeljito tumačenje. Bruce Fink u knjizi *Lakanovski subjekt: između jezika i jouissance* primjenjuje oba pristupa: općenito je obradio sve važnije Lacanove pojmove, pritom posebnu pažnju posvećujući detaljnoj argumentaciji i objašnjavanju lakanovskog subjekta i objekta. Rezultat je vrlo čitko i lucidno napisana knjiga čiji prijevod predstavlja novinu u lakanovskom diskursu na hrvatskom jeziku gdje – pomalo pomodno – uglavnom dominira Žižekovo tumačenje.

Nakon kraćeg predgovora slijedi prvo poglavlje u kojem Fink polazi od Lacanove tvrdnje o drugosti jezika: jezik kojeg smo prisiljeni naučiti govoriti nije naš vlastiti, već nam je stran i Drugi. Stupanje ljudskog bića u jezik – otuđenje jezikom i u jeziku – konstitutivan je trenutak za ego/sebstvo i nesusjesno. Zbog drugosti jezika, ego u Lacanovu radu prestaje označavati najintimniji dio neke osobe te postaje stran i Drugi. Na tom tragu autor opisuje Lacanovo tumačenje nesusjesnog ne kao povlaštenog mjesta subjektivnosti, ili instance s koje progovara istina, već kao neasimiliranog i najviše stranog od svega drugog. Lacanovo nesusjesno, nastavlja Fink, "strukturirano je kao jezik" (str. 9), što znači da se sastoji od potisnutih označiteljskih elemenata koji se ravnaju u skladu s vrlo preciznim pravilima nad kojima ego nema nikakvu kontrolu.

U drugom poglavlju autora zanima upravo ta gramatika koja je prisutna u nesusjesnim misaonim procesima. Da bi objasnio njezinu pojavu i djelovanje, polazi od Lacanova pojednostavljenog modela jezika "pismo ili glava", pomoću kojeg pokazuje da umjetno stvorena simbolička matrica/lanac označitelja u sebi nosi elementarnu gramatiku i ima ugrađenu funkciju pamćenja. Ta pravila nisu inherentna preegzistirajućoj realnosti već proizlaze iz načina na koji je matrica izgrađena.

Treće poglavlje, po mom mišljenju, valja čitati paralelno s dodacima 1 i 2 na kraju knjige, u kojima Fink detaljno razrađuje Lacanov složeniji model jezika, čime želi pokazati kako i gdje se realno manifestira u simboličkom. Autora ne zanima toliko "izvorno", predsimboličko realno – R_1 , kako ga on naziva – već

pokazuje kako sam simbolički poredak dovodi do pojavljivanja "drugog realnog", R_2 – realnog nakon simbolizacije. Drugo realno – lakanovski uzrok – ima mnogo lica, a Fink pobliže objašnjava dva: *caput mortuum* procesa i petlje (aporije) u simboličkom poretku koji prekidaju glatko funkcioniranje označiteljskog lanca/simboličkog poretka. Djelujući autonomno, simbolički poredak premašuje sam sebe: proizvodi objekt i podređuje subjekt.

Raspravu o subjektu Fink započinje u četvrtom poglavlju uopćeno skicirajući tipično lakanovski subjekt, pritom ga negativno određujući u odnosu na ustaljena mišljenja o subjektivitetu koja prožimaju zapadni diskurs. Slijedeći logiku onoga što subjekt nesvjesnog nije, Fink u argumentaciji dolazi do rascijepa kao prve odrednice lakanovskog subjekta: subjekt koji je otuđen u jeziku i jezikom rascijepljen je između ega kao neizbježno lažnog osjećaja sebstva i automatskog funkcioniranja jezika u nesvjesnom.

Podijeljeni subjekt, otuđen s obzirom na jezik kao Drugo, a time i s obzirom na žudnju Drugog – jer, kako autor objašnjava u petom poglavlju, "jezik je u vlasti žudnje, a žudnja je nezamisliva bez jezika" (str. 58) – jedno je lice lakanovskog subjekta. Drugo lice – kojeg autor grafički ilustrira na kraju četvrtog, a detaljno razrađuje tijekom petog i šestog poglavlja – pojavljuje se u operaciji dodatnog razdvajanja ili prolaženja fundamentalne fantazme tijekom koje subjekt preuzima nov položaj s obzirom na Drugo kao jezik i Drugo kao žudnju: podijeljeni subjekt subjektivizira žudnju Drugog koja ga je dovela u postajanje, pritom postajući svojim vlastitim uzrokom.

U sedmom i osmom poglavlju Fink predstavlja vlastito tumačenje lakanovskog objekta. Započinja konciznim opisom dijakronijskog razvoja objekta kojeg Lacan u svojoj ranoj fazi smatra drugim poput nas samih i smješta ga u imaginarni registar, dok ga u kasnijim radovima pomiče prema realnom registru – pritom ga pišući kao objekt (a) – što rezultira polivalentnošću pa lakanovski objekt šezdesetih godina i kasnije ima barem dva lica: (1) kao žudnja Drugog on uzrokuje, izaziva i pobuđuje žudnju subjekta; (2) kao nešto što remeti glatko funkcioniranje simboličkog poretka vodeći u aporije i paradokse; pismo ili označiteljstvo (*signifiance*) jezika koje insistira kada god pokušavamo upotrijebiti označitelj kako bismo iskazali i objasnili sve.

U posljednja dva poglavlja autor raspravlja o statusu psihoanalitičkog diskursa. Slijedeći Lacanovu teoriju diskursa, Fink argumentira da psihoanaliza nije znanost nego diskurs koji nam "omogućava na jedinstven način razumjeti rad i strukture različitih diskursa" (str. 146), a da se pritom ne konstituirao kao metajezik. Kritički se osvrće na znanost koja zašiva rascijepljeni subjekta i ignorira lakanovski objekt/uzrok/realno. Međutim, zaključuje da se znanost može radikalizirati uvođenjem psihoanalitičkih ideja, ponajprije prepoznavanjem i suočavanjem s realnim simboličkog sustava.

Iako Fink napominje kako je općeniti cilj knjige oživljavanje lakanovskog diskursa pomicanjem prema kliničkoj praksi, pogrešno bi bilo zaključiti da je njegov tekst ponajprije namijenjen kliničarima. Zbog izvrsnog stila i jasne argumentacije, Finkova knjiga predstavlja odličan uvod u Lacanovu teoriju, lako razumljiv društveno-humanističkim znanstvenicima koji se žele upoznati s temeljnim poj-

movima lakanovske psihoanalize i pomoću njih osmisлити vlastitu znanost kao *praxis* koja prepoznaje, konceptualizira i mijenja realno simboličkoga, pritom ne otklizavajući u diskurs sveučilišta koji služi gospodarara, već ostajući u diskursu historika stalno izazivajući gospodarske označitelje.

Dorijan Vahtar

Etnologija i komercijalizacija tradicijske kulture, godišnji skup Hrvatskog etnološkog društva, Zagreb, 1. lipnja 2012.

Ovogodišnji znanstveno-stručni skup Hrvatskog etnološkog društva bio je usmjeren ka dijagnosticanju niza procesa u ekonomskom iskorištavanju raznih sastavnica tradicijske kulture te postavljanju jasnijih stajališta etnologa prema procesima u kojima baštinski potencijal doživljava komodifikaciju, alternirajući pritom metafore "autohtonog", "izvornog", i "nepromijenjenog" suvremenim potrebama. Kako je navedeno u pozivnom tekstu, tema skupa potaknuta je činjenicom da je Hrvatska izrazito turistička zemlja koja u svojoj ponudi sve više naglašava uživanje proizvoda tradicijske provenijencije. Takve ekonomske prakse, s jedne strane, stvaraju preduvjete za demografski oporavak depopulacijskih sredina, dovode do izgradnje infrastrukture te potiču proizvodnju i zaštitu tradicijskih proizvoda. S druge strane, navedeni trend pridonosi konstruiranju novih kulturnih mapa što svakako zahtjeva pozornost etnologa.

Može li se u industrijskom i postindustrijskim društvima uopće očuvati autentičnost i izvornost raznih sastavnica tradicijske kulture bez uplitanja komercijalnih partnera (Jadran Kale), pitanje je kojim je započet prvi blok izlaganja posvećen položaju i ulozi etnologije u modernizacijskim mijenama. Prema Kaleu, etnolog može biti samo ključar koji će lokalnoj zajednici "pomoći pripustiti njene etnografije u krug izvornih predaja i predmeta" dok će, ipak, značajniju ulogu u "životu" tradicijske baštine odigrati komercijalno ekonomski parametri neophodni za život i napredak lokalne zajednice. Odnos etnološke struke prema komercijalizaciji kulturne baštine Olga Supek i Karmen Turčinov prate kroz primjer Murtera i Kornata. Ističu da etnolog, kao znanstvenik, ponajprije samo istražuje i nastoji shvatiti kulturu, a tek ukoliko je i sam sudionik te (lokalne) kulture može je željeti mijenjati. No, to ne može činiti bez želja sudionika lokalne zajednice koji su suglasni prezentirati vlastitu kulturu "drugima". Naposljetku autorice zaključuju da je uloga etnologa zastupati lokalnu zajednicu kod nadležnih institucija koje će financijskim i regulatornim sredstvima pomoći pri zaštiti lokalnih kulturnih posebitosti i formiranju adekvatne turističke ponude. Ivan Molek komercijalizaciju tradicijske kulture sagledao je kroz pojam praznika iz rakursa (književno teorijske) povijesti, a Radivoje Jovičić se također osvrnuo na prošlost, ali u ovom slučaju kao na izgubljenu romantičnu sferu čiji je ambijent neophodno rekonstruirati i prezentirati pri oformljivanju muzejskog projekta Etnoselo Kra-

vaščica pored Turopolja. Važnost i ulogu etnologa pri upisu kulturnih dobara na dvije UNESCO-ove svjetske liste nematerijalne kulturne baštine pojasnila je svojim izlaganjem Mirela Hrovatin, dok je Tamara Nikolić Đerić istakla iznimnu važnost etnografskog filma pri interpretaciji kulturnih fenomena, budući da film svojom idejom, pokretom i glasom bolje nego ijedan drugi medij prezentira “bezbroj suvremenih identiteta isprepletenih s našom svakodnevnicom”.

U drugom bloku izlaganja, posvećenom reprezentaciji kulturne baštine, nekolicina autorica predstavila je svoja iskustva pri formiranju Virtualnog muzeja tradicijske glazbe Međimurja (Lidija Bajuk), pri sanaciji i revitalizaciji okućnice Robić u Buševcu (Ana Mlinar) te uređenju etnokuće i kuće za odmor KUD Sv. Juraj iz Zagorja (Manda Svirac). Problemom eksploatacije tradicijske baštine pri formiranju seoskih obiteljskih gospodarstava Slavonije i Baranje bavio se Žarko Španiček, ističući nužnost definiranja kriterija, uspostavljanja klasifikacije i selekcije među različitim oblicima seoskog turizma. Ponuđena tipologija (koju autor preliminarno nudi) nužno je polazište kvalitetnoj izgradnji ruralnog turizma budući da pospješuje organiziranje samim nositeljima seoskog turizma, državnim ustanovama olakšava reguliranje procesa poticaja te napokon jasno definira terminologiju koju stručnjaci i znanstvenici često pogrešno koriste u svojim radovima. Vrlo važan problem regulacije autorskih prava pri izvođenju koreografija i muzičkih napjeva određenih lokalnih zajednica otvorile su svojim izlaganjem Jasminka Kučina i Manda Svirac, pitajući se tko sve može zarađivati eksploatacijom ovog dijela tradicijske kulture. Komercijalizacija tradicijske baštine otoka na skupu je bila zastupljena istraživanjem “oleoturizma” na Krku (Ivana Šarić Žic) te zanimljivim prijedlogom pretvaranja u muzej danas zapuštene tvornice sardina u Vrboskoj na Hvaru kojim bi se istakla i industrijska baština otoka (Veronika Gamulin).

Pitanje “što zapravo žele turisti?” obilježilo je posljednju sesiju skupa koju je započeo Mario Katić izlaganjem o velebitskim “mirilima”, svojevrsnim zagrobnim spomenicima koje je lokalna turistička zajednica prepoznala kao “najoriginalniju turističku ponudu” te ih zaštitila, uredila i otvorila za posjetitelje. Da se baština često interpretira za konzumenta, odnosno turista istakla je Daniela Angelina Jelinčić, naglašavajući da su u tom procesu mnogi lokalni autentični kulturni elementi postali “autentični” i u nacionalnoj turističkoj ponudi, a to je upravo ono što žele izbjeći ženske udruge Vukovarsko-srijemske županije koje njeguju tradiciju zlatoveza (Jadranka Galiot Kovačić i Sandra Cvikić).

Relativno malen broj prijava (15) na tek jednodnevni skup pokazuje još uvijek nedovoljnu zainteresiranost etnologa i stručnjaka srodnih znanstvenih disciplina za problem komercijalizacije tradicijske kulture koja danas sve više nosi i prizvuk degradacije i kontaminacije izvornog stanja. Iako je možda nemoguće postići očuvanje izvornosti i autentičnosti mnogih elemenata (tradicijske) kulture bez prizivanja pomoći komercijalnih partnera, buduće zadaće etnologa, antropologa, muzeologa i dr. trebale bi ležati u usmjeravanju znanja u regulaciju, planiranje i vrednovanje projekata o kojima smo imali prilike čuti na ovom skupu. Stoga je želja organizatora (Jadranka Grbić, Tomislav Oroz, Luka Šešo) bila okupiti stručnjake koji će iz različitih očista promotriti brojne probleme kompleksnog procesa

komercijalizacije tradicijske kulture i potaknuti sadašnje (ali i nove, mlade) stručnjake na uključivanje u buduće projekte.

Luka Šešo

Uncertainty and Disquiet (Incertitude et inquiétude), 12. međunarodna konferencija EASA-e, Pariz, Francuska, 10.-13. srpnja 2012.

Ovogodišnja dvanaesta konferencija Evropskog udruženja socijalnih antropologa (European Association of Social Anthropologists) održana je u Parizu od 10. do 13. srpnja 2012. na Sveučilištu Paris Ouest Nanterre La Défense pod naslovom "Uncertainty and Disquiet" ("Neizvjesnost i uznemirenost"). Domaćin ovogodišnje konferencije bio je LESC (Laboratoire d'ethnologie et de sociologie comparative) koji je dio prestižnog CNRS-a (Centre national de la recherche scientifique).

Oko 1400 znanstvenika prezentiralo je radove vezane za široko postavljen tematski okvir. Na konferenciji je održano 140 radionica i tri vrlo zanimljive plenarne sjednice. Tema ovogodišnje konferencije privukla je radove koji se bave etnografijom i antropologijom (kulturnom i socijalnom antropologijom te etnologijom) radikalne nesigurnosti koja se javlja u kontekstu katastrofa, ekstremnog nasilja ili kriza te raspada individualnih i kolektivnih identiteta.

Veliki broj prijavljenih i prezentiranih radova zasigurno ne predstavlja iznenađenje budući da tema konferencije odlično oslikava jednu bitnu dimenziju suvremenog društvenog života. Kao što su pojedini društveni teoretičari (poput Becka, Giddensa ili Baumana) zaključili, *postmoderno društvo* ili društvo *druge moderne* društvo je rizika, točnije, društvo koje pojačano percipira rastuće rizike koji su proizvod razvoja tehnologije, sve veće instrumentalne moći čovječanstva, ali i neizvjesne svakodnevnice. Neizvjesna svakodnevnica u okružju stalno fluktuirajućeg, "tekućeg" društva te rastuća socijalna nejednakost proizvode uznemirenost i tjeskobu koja zavređuje antropološku analizu i etnografski opis. Kako bi se bolje razumjeli trenutni društveni procesi, zasigurno vrijedi proučavati manifestacije "kaosa" i društvena polja u kojima se očituje radikalna neizvjesnost u kontekstu "postmodernog" slabljenja normativnih i kognitivnih orijentira te simboličkih sistema koji su osiguravali "smislenost" ljudskog života u odnosu na ograničenu vremenitost i smrt.

Tematski zaokružen glavni program započeo je uvodnim predavanjem "Fear, apprehension and urban space" Caroline Humphrey sa Sveučilišta Cambridge. Humphrey je prezentirala rad koji se bavi određenom "formom" straha i tjeskobe koji se javljaju u urbanom prostoru. Koristeći etnografsko istraživanje na području grada Ulaanbaatara (Mongolija), pokazala je da preseljenje iz ruralne sredine u grad mijenja forme percepcije nadolazećih prijetnji i rizika.

Tematski program nastavljen je izvođenjem sadržajno raznolikih radionica koje su bile dobro posjećene. Osim radionica, posebno bih istaknuo i tri plenarne sjednice koje su temom djelomično izašle iz zadanog okvira. Plenarna sjednica

A na kojoj su sudjelovali Philippe Descola, Didier Fassin, Bruno Latour i Martin Holbraad tematizirala je odnos društvene kritike i antropologije pitanjem: stvara li antropologija zbog svoje metode i predmeta istraživanja poseban oblik društvene kritike?

Na plenarnoj sjednici B obrađivana je aktualna tema društvenog otpora i protesta na kojoj je naglašen poseban položaj antropologije kod istraživanja navedenih fenomena. Na plenarnoj sjednici C propitivan je odnos između suvremene etnografske prakse koja je pod sve većim znanstvenim i društvenim pritiskom da odmah proizvede rezultate te klasičnog antropološkog pristupa kojeg su karakterizirala dugotrajna terenska istraživanja.

Uz plenarne sjednice istaknuo bih bogat filmski program te dodatne aktivnosti koje su uključile umjetničku instalaciju, nekoliko radionica, susrete s izdavačima i koncert etno glazbe.

Konferencija je pokazala da je izuzetno važno proučavati kulturne i društvene fenomene u kojima se može iščitati krajnja neizvjesnost i osjećaji straha budući da takva istraživanja bitno pridonose razumijevanju suvremene društvene situacije koja je obilježena izraženom percepcijom rizika koja generira stanje opće uznemirenosti. Prezentirani radovi pokazuju da antropologija kao disciplina sa svojim metodološkim okvirom može ponuditi drugačiju, slojevitiju, gušću interpretaciju navedenih fenomena. Osim toga, konferencija je pružila kvalitetan okvir za propitivanje temeljnih teorijskih i metodoloških postavki suvremenih antropoloških istraživanja doprinoseći time daljnjem razvoju discipline.

Duško Petrović

Idemo na pivo! Izložba u Etnografskom muzeju u Zagrebu i popratni katalog izložbe, Zvezdana Antoš, ur., 267 str.

Autorica izložbe "Idemo na pivo!" u Etnografskom muzeju u Zagrebu, Zvezdana Antoš zajedno sa suradnicima, prema već prokušanom receptu upustila se u zanimljivo istraživanje kulture proizvodnje i konzumacije piva u Hrvatskoj i Europi. Govoreći o prokušanom receptu referiramo se na njezine prošle projekte od kojih bi se kao jedan vrlo uspješan mogla izdvojiti izložba postavljena također u autoričinoj matičnoj kući – Etnografskom muzeju u Zagrebu – "Pokućstvo u Hrvatskoj". Poput upravo spomenute izložbe tako i izložba "Idemo na pivo!", prema uputi i konceptu autorice Antoš, na specifičan način njeguje komunikaciju s muzejskom publikom. Čini se kako je to, uz osnovnu ideju prikaza povijesti proizvodnje i konzumacije piva, vrlo važan i reklo bi se nosivi element čitave koncepcije izložbe.

Pivo kao alkoholni napitak podrazumijeva određene aspekte društvenosti, pri čemu najvažniji i najistaknutiji aspekt društvenosti vezujemo uz njegovu konzumaciju. Radovi koji istražuju kulturu proizvodnje i konzumacije piva u suvremenom društvu uglavnom bilježe raznolike situacije u kojima se ono konzumira

u većoj ili manjoj grupi koja je povezana nekim zajedničkim interesom (sportom, glazbom i dr.). Također, konzumiranje piva vezuje se i uz specifičan prostor kafića, *puba*, kluba ili pivnice, koja u tom slučaju postaje središnje mjesto okupljanja i komunikacije spomenutih grupa povezanih zajedničkim interesom.

Izložba o povijesti konzumacije alkoholnog pića kakvo je pivo idealna je platforma za razvijanje društvenosti muzeja i njegove interakcije s muzejskom publikom čiju je znatiželju u današnje vrijeme vrlo teško zadovoljiti. Autorica je to višestruko iskoristila i, čini se, poslala izvanrednu poruku kako stručnoj tako i široj javnosti, koja uostalom i jest glavni *konzument* muzejske proizvodnje i predstavljanja.

Suradnja s Karlovačkom pivovarom na više je načina doprinijela kvaliteti izložbe i bila je, čini se, vrlo dobar marketinški potez. Pritom nije narušila koncepcijsku razradu glavne teme, već ju je, naprotiv, obogatila, omogućivši povijesni i etnografski uvid u prošlost pivovara s domaćih prostora pa se tako približila posjetitelju etnografskog muzeja i zadovoljila njegova očekivanja i apetite, čak i više nego što je možda očekivao.

Izložba je podijeljena u nekoliko tematskih cjelina. U prvoj od njih pod nazivom "Priča o pivu", kojom izložba započinje, prikazana su četiri važna elementa od kojih se sastoji pivo (voda, ječam, hmelj i kvasac). Taj početak posjetitelje uvodi u konzumaciju piva prvih velikih civilizacija – Egipćana i Sumerana. Također, u tom dijelu izložbe autorica ukazuje na mogućnost konzumacije piva u Hrvatskoj u eneolitiku na Vučedolu o čemu svjedoče keramičke šalice i vrčevi badenske te kostolačke kulture. U drugoj tematskoj cjelini prikazana je povijest konzumiranja piva u svijetu, no s detaljnijim uvidom u konzumiranje piva u Europi i naglaskom na lokalne specifičnosti pojedinih zemalja.

Iduća tematska cjelina bavi se industrijskom proizvodnjom piva, a posebna pažnja posvećena je povijesti Karlovačke pivovare – i to uz pomoć arhivske fotografske građe, pojedinim predmetima te filmom. U nastavku izložbe nižu se neki specifični predmeti s početka 20. stoljeća vezani uz proizvodnju i konzumaciju piva te je moguće doživjeti ambijent pivnice u kojoj se točilo pivo. Suvremeni kontekst konzumiranja piva prikazan je filmom koji donosi intervju s pojedinim osobama, te predmetima koji su vezani uz neki aspekt svakodnevnice u kojem se pivo konzumira (proslave, sport). Dio izložbe čine i prikupljeni predmeti obožavatelja piva koji su svoje zbirke naljepnica s pivskih boca, limenki, čepova, podložaka za čaše, krigli i još koječega podijelili s posjetiteljima muzeja. Na izložbi su prikazani i umjetnički radovi s temom piva, a posjetitelji su pivo mogli i konzumirati u muzeju. Osim toga, tijekom trajanja izložbe u muzeju su održana predavanja o raznolikim aspektima istraživanja i promišljanja tog zanimljivog alkoholnog napitka.

Izuzetno bogato opremljen kvalitetnim tekstovima i ilustracijama dvojezični katalog izložbe (hrvatski i engleski) vrijedan je doprinos istraživanju kulture proizvodnje i konzumacije alkoholnih pića ne samo u hrvatskoj etnologiji nego i ostaloj znanstveno-stručnoj zajednici. Riječ je o tekstovima raznovrsnih stručnjaka: povjesničara, etnologa, arheologa, egiptologa, novinara od kojih je svatko iz vlastite stručne perspektive doprinio poznavanju kulture proizvodnje i konzumu-

macije piva. Tekstove možemo podijeliti u nekoliko glavnih skupina koje na neki način prate i sam tijek i postav izložbe u prostoru muzeja. Prva grupa radova opisuje pivo u pretpovijesnom dobu (Mirela Hutinec), u faraonskom Egiptu (Igor Uranić), te općenito u raznim kulturama diljem svijeta (Zvezdana Antoš). Zatim slijede tekstovi o industrijskoj proizvodnji piva (Zvonimir Nemet) te općenito o kulturi piva u Europi – raznolikim načinima proizvodnje, vrstama i nazivlju (Mladen Klemenčić). Zanimljiv je tekst o proizvodnji piva u alpskoj regiji Trentino, Marca Romana. Iduća grupa tekstova obrađuje početke pivarstva u Hrvatskoj: o počecima pivske industrije pisala je Mira Kolar, o hmeljarstvu u Iloku Ružica Černi te o povijesti karlovačkog pivarstva Nikola Perić i Mladen Sutlović. Tekst Ines Sabotić govori o razvoju ugostiteljskih objekata – pivnica, s posebnim osvrtom na Zagreb. Zatim slijede tekstovi koji govore o svim važnim suvremenim i aktualnim aspektima kulture konzumacije piva. Ponajprije to je zanimljiv tekst Mladena Klemenčića o jednom od najvažnijih prostora razvoja društvenosti uz konzumaciju piva – *pubu*. Slijedi ga tekst Bojana Mucka, koji kroz teorijom potkrijepljenu analizu recentnog televizijskog oglašavanja Karlovačke pivovare daje uvid i u povijest oglašavanja uopće. Nadalje, tekst Sandre Kandučar Trojan govori o čašama iz fundusa Muzeja za umjetnost i obrt s osvrtom na razvoj staklarskog obrta u Hrvatskoj. O pivu kao poticaju za druženje piše u svom tekstu Zvezdana Antoš koja se osvrće i na projekt u okviru izložbe kojim je potaknuta suradnja s ljubiteljima piva. Posljednji tekst govori o vezi i međusobnoj isprepletenosti piva i gastronomije i u njemu je dano nekoliko zanimljivih recepata (Gordana Viljetić).

U tekstu o raznolikim aspektima društvenosti piva, autorica izložbe i urednica kataloga Zvezdana Antoš napisala je sljedeće: “Muzeji moraju produbiti svoje znanje o predmetima, ali uz interaktivno sudjelovanje posjetitelja.” Smatram da je Antoš i izložbom i katalogom uspjela potaknuti interakciju posjetitelja, zainteresirati njihovu znatiželju, ispuniti očekivanja. No, osim šireg kruga posjetitelja autorica je zadovoljila kriterije struke i doprinijela razvoju istraživanja kulture proizvodnje i konzumacije alkoholnih pića u hrvatskoj etnologiji.

Melanija Belaj

Ponovno iscrtavanje granica: transformacije identiteta i redefiniranje kulturnih regija u novim političkim okolnostima, 12. hrvatsko-slovenske etnološke paralele, Duga Resa, 23.-25. rujna 2012.

Tradicionalna suradnja hrvatskih i slovenskih etnologa nastavljena je i ove godine znanstveno-stručnim skupom, 12. hrvatsko-slovenskim etnološkim paraleloma, a domaćin je bilo Hrvatsko etnološko društvo. Naziv i tema skupa bila je: “Ponovno iscrtavanje granica: Transformacije identiteta i redefiniranje kulturnih regija u novim političkim okolnostima”, a skup je održan 23.-25. rujna 2012. g. u Dugoj Resi.

Prvog dana skupa, 23. rujna, organiziran je stručni izlet s ciljem upoznavanja sudionika s nekima od najreprezentativnijih kulturno-povijesnih znamenitosti i zaštićenih kulturnih dobara toga kraja. Stručna voditeljica skupa bila je povjesničarka umjetnosti Tanja Horvatić, a tijekom jednodnevnog obilaska predstavljeni su: Duga Resa (industrijska baština), Svetice (pavlini samostan i župna crkva), Ozalj (stari grad, hidrocentrala i etnopark), Ribnik (stari grad) te Novigrad na Dobri (stari grad i župna crkva).

Skup je 24. rujna otvorio pozdravnim govorom zamjenik gradonačelnika Duge Rese Mijo Biščan, a nakon njega su sudionike pozdravili predsjednik Hrvatskog etnološkog društva mr. sc. Zoran Čiča te predsjednica Slovenskog etnološkog društva mr. sc. Tita Porenta. Na skupu koji se održavao u konferencijskoj sali motela Roganac, tijekom dva radna dana održano je 19 izlaganja. Referati su održani u četiri sesije:

1. Kulturne regije u novim političkim okolnostima: politike, prakse i novi koncepti
2. Čovjek, tijelo i granice
3. Lokalno i regionalno u suvremenim procesima identifikacije
4. Europeizacija i europski projekti

Nakon svake sesije održane su poticajne i zanimljive rasprave tijekom kojih su sudionici i gosti imali prilike razmijeniti mišljenja i stavove o izloženim radovima. Kao iznenađenje za sudionike skupa, u suradnji s lokalnom udrugom Lag Vallis Colapis tijekom večeri 24. rujna organiziran je kulturno-umjetnički program u kojemu su sudjelovala dva kulturno-umjetnička društva iz Slovenije i Hrvatske koja i inače ostvaruju prekograničnu suradnju: KUD Lepa Anka iz Preloke (Slovenija) te Udruga za očuvanje kulturne i prirodne baštine "Zora" iz Prilišća (Hrvatska).

Zoran Čiča